

Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri

Mehmet ÖZ*

Giriş

OSMANLI KLASİK DÖNEMİ kent tarihçiliği denince akla gelen ilk isimlerden birisi olan Suraiya Faroqhi; yaklaşık on yıl kadar önce yaptığı bir değerlendirmede,¹ en büyük kentler hakkında fazlaca bilgi sahibi olabilmekle birlikte, ikinci derecede kentler -ki Anadolu bağlamında bunlar; Bursa, İzmir, Ankara ve Kayseri gibi şehirlerdir- hakkında daha kıt bilgilere sahip bulunduğumuz ve daha küçük kentlerin ise, “büyük ölçüde *terra incognita* [meçhul topraklar]” durumunda olduğu tespitini yapmıştı. Bu tespitin şüphesiz ki doğru yanları var, ama doğrudan kent tarihçiliği alanında olmamakla birlikte özellikle sancak-kaza monografisi tarzında yazılmış ve büyük çoğunluğu XV.-XVI. yüzyıl tahrir defterlerine dayalı çalışmalarda orta ve küçük boy kentlerin demografik, toplumsal ve ekonomik tarihi hakkında hatırı sayılır bilgilere ulaştığımızı da dikkatten kaçırmamalıyız.² Bu makalede; münhasıran kent tarihi monografilerine ağırlık verilerek suretiyle, klasik dönem kentleri hakkındaki araştırmaların genel bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılacaktır. Bunu yaparken, kent tarihinin, kent hayatının çeşitli yönleri üzerine ışık tutmuş veya ortaya yeni bir bakış açısı koymuş ya da bir kaynak türünü gündeme getirmiş araştırmalara da mümkün

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Makalenin ilk müsveddesini okuyarak eleştirilerini bildiren ve bazı noksanları gidermeme yardımcı olan değerli dostum ve meslektaşım Oktay Özel'e müteşekkirim. Araştırma Görevlisi Biray Çakmak'a da yardımları için teşekkür ediyorum.

1 Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim, 1590–1699”, H. İnalcık ve D. Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. A. Bertay, S. Andıç ve S. Alper, İstanbul, 2004 [İngilizce orijinali: Cambridge, 1994], c. II, s. 699.

2 Tarih araştırmaları da dahil Türkiye'de kent araştırmaları hakkında kapsamlı bir bibliyografya Tarih Vakfı tarafından hazırlanıp yayınlanmıştır. Bkz. *Kent Araştırmaları Bibliyografyası*, İstanbul: Toplumsal Tarih Vakfı, 2001.

olduğu ölçüde atıfta bulunacağız. Zaman boyutundaki sınırlamamız başlığa yansımakla birlikte, “klasik dönem” tabirinin başı ve sonu kesin tarihler arasında bir dönemi ifade etmediğini, burada daha esnek bir kullanımla aslında XVI-II. yüzyılı da kapsayan bir değerlendirme yapacağımızı belirtmeliyim.³

Osmanlı kent tarihi denilince şüphesiz İstanbul hakkındaki yayınlar en ön-de gelen yeri tutar. Ancak biz, bu imparatorluk başkentinin istisnaî konumunu nazar-ı dikkate alarak münhasıran bu konuya hasredilmiş çalışmaları değerlendirmemiz kapsamına almadık. İstanbul’a ancak Osmanlı kentleşme tarihine dair genel bazı noktalarda değinmekle yetindik. Aksi halde çalışma büyük ölçüde İstanbul ile ilgili olurdu. İstanbul, Fatih tarafından fethinden sonra bir Türk-İslam imparatorluk kenti olarak çok büyük bir gelişme göstermiştir⁴ ve Osmanlı tarih yazıcılığında bu hikayenin çeşitli yönleriyle ilgili eserler⁵ ortaya konulduğu gibi *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin kent tarihi ve bu tarihin kaynakları ile ilgili yayınlarını vs. içeren muazzam bir literatür ortaya çıktığı da vurgulanmalıdır.

Bir başka sınırlandırma da, sanat tarihi ağırlıklı çalışmalara ilişkidir. Uzmanlık alanımız gereği, kendimizi özellikle sanat tarihi açısından bir değerlendirme yapmaya yetkili görmediğimiz için, Anadolu’da Osmanlı klasik dönemi kent tarihi çalışmalarında gerçekten de önemli açılımlar getiren bu çalışmalarını yazımızın dışında tuttuk. Tabiatıyla bütün bu sınırlılıkları dolayısıyla yaptığımız değerlendirme, Osmanlı klasik döneminde kentler konusunu eski tabiriyle “ağyarını mâni ve efrâdını câmi” bir şekilde ortaya koymamış olacaktır. Özellikle Arap kentleri hakkındaki literatür çok geniş olup İslam şehri, Osmanlı kentinin İslam kent tarihi içindeki yeri vb. hususların tartışılması bakımından önem taşımaktadır. Bu yüzden konuya dair bazı çalışmalara yeri geldikçe değinmeden geçmeyeceğiz.

Batı Avrupa’da ve İslam Dünyasında Kent ve Osmanlı Kenti:

Tanım ve Nitelikler

Kent tarihi araştırmalarının en temel sorunsallarından birisi; *kent’in*, *Osmanlı kentinin* ve *İslam kentinin* tanımları, Osmanlı kentinin İslam kenti için-

3 *Klasik dönem* terimini, Osmanlı tarihini dönemlendirme çabalarının genel bir sorgulaması ve bu terimin çağrışımları çerçevesinde ele alan bir tartışma için bkz. Oktay Özel, “Osmanlı Tarih yazımında ‘Klasik Dönem’”, *Klasığı Yeniden Düşünmek Sempozyumu, Bilim ve Sanat Vakfı*, Kasım 2004, İstanbul, (baskıda). Balkanlar, Anadolu ve Arap ülkelerindeki Osmanlı kentleri hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Fatma Acun, “A Portrait of the Ottoman Cities”, *The Muslim World*, 2002, c. XCII, sy. 3-4, s. 255-286.

4 Halil İnalçık, “The Re-building of Istanbul by Mehmed the Conqueror”, *Cultura Turcica*, 1967, c. IV, sy. 1-2, s. 5-15.

5 Robert Mantran, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, 2 cilt, çev. M. A. Kılıçbay ve E. Özcan, Ankara, 1986.

deki konumu ve İslam kenti hakkındaki Batı-merkezli ve Şarkiyatçı bakış açılara karşı takınılan tavidir. Max Weber'in XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya koyduğu kent tanımı⁶ ve bu tanıma İslam kentinin dahil edilmeyeşine tepki olarak, öncelikle İslam bilahare Osmanlı kenti çalışmalarının, Weber'in görüşlerinin aksine bir İslam kentinin ve bir Osmanlı kentinin kendi özgüllükleri içinde var olduğunu ortaya koymak üzere şekillendiği söylenebilir.⁷ Gerçekten de Weber'in kent tanımında Batı Avrupa kenti merkezî bir yer tutar. Daha doğru bir ifadeyle, Weber Avrupa kentinin özgüllüğü ve sahip olduğu vasıfların gelişmeye yön verici etkileri konusunda ısrarlıdır. Weber'e göre bir yerleşmenin şehir sayılabilmesi için şu özellikleri sergilemesi icap eder: "(1) Bir kale; (2) bir pazar; (3) kendine mahsus bir mahkeme ve hiç değilde özerk bir hukuk; (4) ilgili birlik biçimi; ve (5) en azından kısmî bir özerklik ve kendi kendini yönetebilme ve sonuçta seçilmelerinde şehir sakinlerinin katılımının gerçekleştiği yetkililerce yönetilme."⁸ Şehirleri iktisadî açıdan tüketici, üretici ve tüccar şehirler olarak tasnif eden Weber; böyle bir tasnif mümkünse, bunun "şehirlerin hakim ekonomik bileşeni açısından" yapılması gerektiğini ekler.⁹

Kanaatimizce, Braudel'in "Kapitalizm ve Medeniyet" hakkındaki anıtsal eserinde dediği gibi, "Bir şehir -nerede olursa olsun- her zaman şehirdir". Hepsi benzer olmamakla birlikte ortak bir dil kullanır. Küçük veya büyük bir iletişim ağının merkezinde bulunurlar ve çevrelerindeki kırsal alanla süreli bir diyalog içindedirler. Kentte işbölümü vardır ve pazar yeri olmayan kent yoktur. Kentin bulunduğu her yerde bir çeşit -koruyucu veya zorlayıcı- iktidar vardır. Kentlerin nüfusunun en az ne kadar olması gerektiği yönündeki görüşleri de tahlil eden Braudel, 1000 kişinin altında nüfusa sahip kasaba örneklerini de zikrederek şu sonuca varır: "(...) kent tarihi bu küçük toplulukları kapsayacak şekilde genişletilmelidir, zira, Spengler'in gözlemlediği üzere, küçük kasabalar nihai kertede etraflarındaki kırsal alanı 'fetheder', 'kentli bir bilinç' ile ona nüfuz ederler; öte yandan onlar da daha kalabalık ve daha faal yığınlar tarafından yutulur ve boyun eğdirilirler."¹⁰

Osmanlı kentinin tanımında da benzer noktalar ön plana çıkar ama dinsel farklılıklardan kaynaklanan öğeler de kendini gösterir. Osmanlı bakış açısından kent, belgelerin ifadesiyle "Cuma kılınur, bazar durur" yerdir. Bir dinî

6 Max Weber, *The City*, Don Martindale ve Gertrud Neuwirth (İng. çev. ve ed.), Illinois: The Free Press, 1958 [Türkçesi: *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, çev. Musa Ceylan, İstanbul, 2000].

7 Edhem Eldem, Daniel Goffman ve Bruce Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul, 2003, s. 1.

8 Max Weber, *The City* s. 91-92.

9 A.g.e., s. 79.

10 Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism, XVth-XVIIIth Century: The Structures of Everyday Life*, İng. çev. S. Reynolds, 2. Baskı, New York, 1986, s. 479-482.

merkez ve pazar yeri. Buna ek olarak Osmanlı kasaba ve kentlerinin buldukları idarî birimin merkezi oldukları, yani bir idarî merkez oldukları da iyi bilinen bir husustur. Osmanlı dönemi Anadolu kentleri hakkındaki araştırmalarında Faroqhi; bu ve benzeri ölçütlere ek olarak, nüfus büyüklükleri açısından kentleri büyük, orta ve küçük ölçekli olarak üç kategoriye ayırmış ve kentsel niteliklerini yadsımaksızın 400 vergi yükümlüsünden az nüfusa sahip yerleşimleri araştırmaya dahil etmemiştir.¹¹ Kasaba ve kentlerde iktisadî faaliyetlerde tarım dışı üretim ve hizmetler sektörünün ağır bastığı, fakat bütün sanayi-öncesi toplumlarda olduğu gibi tarımsal üretimin -özellikle de bağ bahçe üretimi şeklinde ama aynı zamanda hububat vb. ürünlerin- de belli ölçüde yer aldığı malumdur.

Anadolu-Türk kentleri üzerindeki meşhur makalesinde Doğan Kuban, o zamana kadar yazılan eserlerin de etkisiyle, İslâm şehrinin fiziksel ve sosyal yönden mahallelere bölünmüş olmakla dikkati çektiğini, sosyal yönden şehrin kendi kendini idare etmesinin “İslamî bir kavram” olmadığı, “kültürel bakımdan, bütün İslâm şehirlerinin baş özelliği”nin “politik bilinçsizlik ve kendini idare yokluğu” olduğunu ifade etmekteydi.¹² Kuban’a göre konut ve ticaret alanlarının ayrılığı, cami ve çarşının merkezî rolü, mahalle biriminin şehrin yapıcı molekülünü teşkil edişi, şehir halkının çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması ve örgütlenmesinin temeli olan vakıf kurumu, toplumsal dayanışmayı sağlayan loncalar ve XVI. yüzyıldan sonra önemi artan eşraf, Osmanlı-Türk şehrinin temel özellikleridir. Sonuçta, “Osmanlı şehrinin sosyal strüktür bakımından pek de gevşek olmadığını görüyoruz. Onun bir Avrupa şehri gibi örgütlenmemiş olması, değişik tarihî koşullar içinde gelişmesinden ileri gelmiştir” diyen Kuban, aslında bir anlamda Weber’in ve diğerlerinin Batı-merkezli kent tanımına karşı eleştirel bir tavır ortaya koyuyordu. Kuban’ın bahsettiği unsurların büyük kısmının Osmanlı kentleri açısından önemi, daha ayrıntılı tahlillerle Ergenç tarafından vurgulanacaktır.¹³

11 Suraiya Faroqhi, *Towns and Townsmen of Anatolia: Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting*, Cambridge, 1984 [Türkçesi: *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, çev. N. Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993].

12 Doğan Kuban, “Anadolu-Türk Şehri, Tarihî Gelişmesi Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, 1968, sy. 7, s. 54-55.

13 Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, c. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981, s. 1265-1274; a.m.f., “Osmanlı Klâsik Dönemindeki ‘Eşraf ve A’yan’ Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 1982, sy. 3, s. 105-118; a.m.f., “XVI. Yüzyıl Ankara’sı: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri”, *Tarih İçinde Ankara (Eylül 1981 Seminer Bildirileri)*, Ankara, ODTÜ, 1984, s. 49-59; a.m.f., “Osmanlı Şehirlerindeki ‘Mahalle’nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 1984, sy. 4, s. 69-78; a.m.f., “Osmanlılarda Esnaf ve Devlet İlişkileri”, *Tarihte Türk Devletleri*, Ankara, 1987, c. II, s. 627-631. Özer Ergenç’in, bu yazının sonunda verilen Kaynakça’da yer alan diğer çalışmaları da bu bağlamda zikredilmesi gereken eserlerdir.

Osmanlı kent tarihçiliğinin en yetkin isimlerinden Özer Ergenç'e göre "(...) Osmanlı kenti bir sentezdir ve bu sentezde İslamî öğeleri, Orta Asya Türk uygarlığının etkilerini bulmak mümkündür".¹⁴ Ona göre "Osmanlı kentlerini karakterize eden ve diğer İslam kentlerinden üstün kılan bir husus, dinsel ve sosyal yapılar topluluğu olan imaretler tesis ederek şehirleri geliştirmektir".¹⁵ Bu noktada Ergenç, Kuban'ın¹⁶ yanı sıra, Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihçiliğinin kurucu babalarından Barkan'ın¹⁷ ve İnalçık'ın¹⁸ aynı kurumsal etken üzerindeki vurgularını paylaşmaktadır.

Hem Faroqhi hem de Ergenç Batı merkezli Webergil kent tanımında yer alan İslam ve dolayısıyla Osmanlı kentine yönelik iddialara karşı kanıtlar ve açıklamalar getirmişlerdir. Ergenç; Weber'in yanı sıra Gideon Sjöberg'in de farklılıklardan ziyade genel özellikleri belirlemek için ideal tipler üzerinde durduklarını belirtir.¹⁹ Sjöberg'e dayanan bir araştırmacı, Fatma Acun ise onun şehirleşmenin ön şartları olarak ileri sürdüğü uygun çevre, yeterli teknolojik seviye ve karmaşık sosyal teşkilatlanma ölçütlerini Karahisar-ı Şarkî örneğinde Osmanlı kentlerine uyarlar.²⁰

Özer Ergenç'in kent tarihçiliğinin -öğrencilerine de yansıyan- en dikkat çekici yanı, kanaatimce, teoriden uzak olmamakla veya teoriye karşı önyargılı olmamakla birlikte; ampirik bilgiye verdiği önem ve eğer bir Osmanlı şehri modeli ortaya konulacaksa, bunun somut verilerle desteklenerek yapılması konusunda gösterdiği hassasiyettir. Bu bakımdan Weber'in İslam kentleri hakkındaki teorik fikirlerini eleştirel bir gözle değerlendirdiği gibi, bazı teoriler veya modeller çerçevesinde genelde Osmanlı tarihi, özelde de Osmanlı kent tarihi hakkında getirilen yeni açıklamalara ihtiyatla yaklaşan Özer Ergenç, mesela deniz ticaret yollarının değişmesinin ekonomik hayat ve özellikle Anadolu şehirleri üzerindeki etkisinin büyütüldüğü kanaatindedir.²¹

14 Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönem Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayını, 1995, s. 48.

15 *A.g.e.*, s. 49.

16 Doğan Kuban, a.g.m.

17 Ömer Lütfi Barkan, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1962-1963, c. XXIII, sy. 1-2, s. 239-296.

18 Halil İnalçık, "The Re-building of Istanbul by Mehmed the Conqueror".

19 Sjöberg, kentleri "sanayi-öncesi", "sanayileşmekte olan" ve "sanayi şehirleri" olarak tasnif eder ve sanayi öncesi şehirlerin dinî ve idarî fonksiyonlarının baskın olduğunu, iktisadî faaliyetlerin ikinci planda kaldığını belirtir. Bkz. Özer Ergenç, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten*, 1988, c. LII, sy. 203, s. 668.

20 Fatma Acun, "Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirlerinin Gelişmesinde Devletin Rolü: Karahisar Örneği", *Belleten*, 2001, c. LXV, sy. 242, s. 161-192.

21 Özer Ergenç, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", s. 677.

Osmanlı şehrinin tarihsel arka planını, Tuncer Baykara'nın²² da belirttiği üzere, Selçuklu ve Bizans şehir kültürü ile Arap-İslam şehir kültürü oluşturmuştur. Osmanlı şehirleri de bu temeller üzerinde şekillenmiş ve örgütlenmiştir. Bu çerçevede Osmanlı şehrinin Batı şehirlerinden farklı özelliklere sahip olduğu, benzer süreçlerin yaşanmaması sebebiyle farklılıkların olmasının gayet doğal olduğu belirtilmelidir. Öte yandan Osmanlı döneminde kentlerinin kendine has özellikler kazandığını belirtmekte de fayda vardır. Örneğin şehirlerde ortaya çıkan demografik vb. büyümelerin doğal sonucu olarak kurulan mahallelerin *şehreküstü* şeklinde adlandırılması,²³ imaret sitelerinin kurularak kentsel gelişmenin sağlanması/genişletilmesi, mahalle teşkilatı, fiziksel yapının gelişmesinde esnafın etkisi belirtilebilir. Öte yandan, Fatma Acun Anadolu kentlerinin Türkleşmesinin üç yolla vuku bulduğunu belirtir: Eski Bizans kentlerinin nüfuslandırılması ve geliştirilmesi, yeni kasaba ve şehirlerin kurulması ve konar-göçerlerin kentlere yerleştirilmesi. Derviş zaviyelerinin ve genelde vakıfların kentlerin kurulup gelişmelerindeki başat rolü de vurgulanmaktadır.²⁴

Osmanlı kentinin Batı kentiyle farklılıkları noktasında gündeme gelen özerklik-bağımlılık tartışmaları bağlamında Faroqhi; Osmanlı kentlerinin doğrudan merkezî hükümet tarafından yönetildikleri varsayımına karşı, Osmanlı kentlerinde yerel seçkinlerin siyasal konularda inisiyatif kullandığına dair bolca kanıt bulunduğundan hareketle Osmanlı taşra kentlerinin yarı-bağımlı yapıda olduğunu, yine bu kentlerin yeni ve yakın çağların teritoryal hükümdarlarının egemenlik içinde yer alan 'tâbi' kentleriyle aynı kategoriye girdiğini ifade etmektedir.²⁵ Ergenç'in Osmanlı kentlerinde mahallî âyân ve eşrafın, mahalle biriminin ve esnaf örgütlerinin rolleri hakkındaki araştırmalarındaki²⁶ tespitler de bu görüşün dayanakları arasındadır.

Öte yandan, Eldem, Goffman ve Masters'ın temel yaklaşımı, "Arap ve Anadolu kentlerinin aynı zamanda Osmanlı kentleri ve bunlardan Halep, İzmir ve İstanbul'un aynı zamanda Akdeniz kentleri olduğunu çeşitli yollardan belirlemek ve tartışmaktır".²⁷ Yazarlar şehir tiplerinin olduğunu kabullenmekle birlikte Avrupa kenti ve Arap kenti tanımlarının, diğer uygarlıkların kentlerini değerlendirmede ideal ölçüt olarak kullanılmasına itiraz ederler. Normatif ve diğerlerinden farklı şehir tipleri arayanların, daha ziyade, Osmanlı kentlerinin kuru-

22 Tuncer Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?", *Osmanlı: Toplum*, c. V, Ankara, 1999, s. 529.

23 Tuncer Baykara, *Türk Kültürü Araştırmaları*, İzmir, 1997, s. 84-89.

24 Fatma Acun, "A Portrait of the Ottoman Cities", s. 255-286.

25 Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim, 1590-1699", s. 699-700.

26 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler"; a.m.f., "Osmanlı Klâsik Dönemindeki 'Eşraf ve A'yan' Üzerine Bazı Bilgiler" ve a.m.f., "Osmanlı Şehirlerindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 1984, sy. 4, s. 69-78.

27 Ethem Eldem ve diğerleri, *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti*, s. 17.

luş/oluşum ve modernleşme dönemlerine eğildiğini, kendilerinin ise farklı bir yol takip ederek Halep, İstanbul ve İzmir'in orta dönemlerine odaklandıklarını belirtmekte ve "Osmanlı kentinin doğası ve karakterini araştırmak için (...) bu orta döneme" bakılması gerektiğini ileri sürmektedirler.²⁸ Osmanlı veya İslam kentinin nev'i şahsına münhasırlığına aşırı vurgu yapmaya karşı olan yazarlar, karşılaştırmalı perspektifle, bu kentlerle başka alanlara ait kentlerin paylaştıkları hususları olduğu kadar kentlerin her birinin özgüllüklerini de hesaba katan bir analiz çerçevesi öngörmektedirler.

Osmanlı Kenti Çalışmaları:

Belge Yönelimli Tarihçilikten Problem Yönelimli Tarihçiliğe

XX. yüzyıl başları Osmanlı-Anadolu kentlerine dair çalışmalarda ön planda olanlar çoğunlukla bir bölge hakkında tarihî kaynakları derleyen tarihçilerin eserleridir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak genelde illerin özelde de il merkezi durumundaki kentlerin tarihleri hakkında çoğunluğu amatör araştırmacılar tarafından kaleme alınan eserlerin, metodolojik açıdan eksikleri bulunmakla beraber bilgi birikimimizin oluşmasındaki katkıları inkar edilemez. Bu bağlamda özellikle Hüseyin Hüsameddin [Yasar] tarafından yazılan ve çoğu kimse tarafından kaynaklarını yeterince belirtmediği için güvenilmez bulunan meşhur *Amasya Tarihi*²⁹ zengin malzemesi ve çok yönlülüğü ile özellikle zikredilmelidir.

Henüz akademik-profesyonel tarihçiliğin emekleme aşamasında, M. Çağatay Uluçay,³⁰ Fahri Dalsar³¹ gibi araştırmacılar, Manisa, Bursa ve başka yerlere ait şer'îye sicilleri başta olmak üzere arşiv malzemesi ve diğer kaynakları yayınlamışlar ve bu kentler ya da çevrelerindeki belirli toplumsal ve ekonomik olguları (eşkıyalık, ipekçilik gibi) aydınlatmaya çalışmışlardır. İ. Hakkı Konyalı ve başkaları ise, abide ve kitabeler gibi "statik" malzemelerden yola çıkarak Konya Ereğlisi, Niğde, Aksaray, Şereflikoçhisar, Konya, Erzurum,³² Diyarbakır,³³ Bursa³⁴ vb. Anadolu şehirlerinin fizikî ve siyasî tarihinin ana hatlarını ortaya koy-

28 Aynı yerde.

29 Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, İstanbul, 1327/1912–1928.

30 M. Çağatay Uluçay, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1955.

31 Fahri Dalsar, *Bursa'da İpekçilik*, İstanbul, 1960.

32 İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960; a.mlf., *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğlisi Tarihi*, Konya, 1970; a.mlf., *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Tarihi*, İstanbul, 1974.

33 Şevket Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, İstanbul, 1963; a.mlf., *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi: Başlangıçtan Akkoyunlulara Kadar, Akkoyunlulardan Cumhuriyete Kadar*, 3 cilt, Ankara, 1987-2001.

34 Hikmet Turhan Dağhoğlu, *XVI. Asırda Bursa*, Bursa: Vilayet Matbaası, 1934.

muşlardır. Birkaç istisnaıyla birlikte, bu tür çalışmalar, işlenmemiş hammadde-nin sunumunun ötesine pek geçememiştir. Bununla birlikte bu tür çalışmaların Kent tarihi çalışmaları açısından önemi de inkar edilemez. Belgeleri tasnif ve aktarma, kentlerin kökeni, fizik yapıları ve sosyo-ekonomik durumlarını tasvirten öte Osmanlı kenti hakkında sentetik değerlendirme ve teorik model ortaya koyma gibi herhangi bir iddiası olmayan bu çalışmaları, kendi mantıkları çerçevesinde değerlendirdiğimizde önemleri anlaşılır.

Bu noktada, *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, halen çıkmakta olan *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* gibi başvuru eserlerinin de genelde Türkiye kentleri hakkında özlü ve bilimsel zemine dayalı bilgiler içermeleri açısından kent tarihi araştırmaları arasında anılmaları gerekir. Yine Türkiye'deki bütün illerin, kentlerin tarihî, kültürel, coğrafi, sosyal ve iktisadî manzarası hakkında, dönemin bilgilerinin derli toplu yer aldığı *Yurt Ansiklopedisi'*ni anmadan geçmek haksızlık olurdu.

Bizim buradaki asıl değerlendirmelerimiz, akademik tarihçiliğin -yukarıda anılan başvuru kaynağı niteliğindeki eserler dışındaki- ürünlerine yönelik olacaktır. Bu bakımdan yukarıda anılan türdeki amatör veya erken tarihli ilmî çalışmaları daha derinliğine bir şekilde ele almayacağız. Akademik tarihçilik alanında ortaya konulan ürünler belge neşrinin ötesinde kent tarihinin ve tarihçiliğinin problematikleri üzerinde durmaya çalışmıştır.

Annales ekolünden ilham aldığı bilinen Ömer Lütfi Barkan'ın³⁵ ve Mustafa Akdağ'ın³⁶ genel nitelikli araştırmaları ile Halil İnalçık'ın Bursa'yı,³⁷ Ronald Jennings'in Kayseri'yi ve Trabzon'u,³⁸ Necmi Ülker'in İzmir'i,³⁹ H. Lowry'nin Trabzon'u⁴⁰ ele alan çalışmaları Osmanlı kentleriyle ilgili olarak yapılan ampirik nitelikli ilk incelemeleri teşkil eder. Osmanlı kentleri hakkındaki genel nitelikli bir eserde⁴¹ ise, XV. yüzyıl Osmanlı kentindeki idarî örgütlenme biçimi üzerinde durulmakta; özellikle, kadı, muhtesib, subaşı gibi idarî/adli teşkilatın temsilcilerinin atanma, görev ve sorumluk alanları ve birbirleriyle ilişkileri in-

35 Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri", *Belgeler*, c. III, sy. 5-6, 1966, Ankara.

36 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi, 1453-1559*, 2. Baskı, Ankara, 1979, c. II.

37 Halil İnalçık, "Bursa XVI. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, 1960, c. XXIV, sy. 93, s. 45-99.

38 Ronald Jennings, *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Shari'a Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*, İstanbul, 1999.

39 Necmi Ülker, "The Rise of İzmir, 1688-1740", Doktora Tezi, University of Michigan, Ann Arbor, 1974 (Bu tezi görme imkanımız olmadı). Aynı yazar, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I - Ticaret Tarihi Araştırmaları*, İzmir 1994.

40 Heath W. Lowry, *Trabzon'un Türkleşmesi ve İslamlaşması 1461-1583*, İstanbul, 1981.

41 Nicoara Beldiceanu, *Recherche sur la ville ottomane au XV^e siècle: etude et actes*, Paris: A. Maisonneuve, 1973.

celenmektedir. Bu araştırmanın ana kaynağını ferman ve kanunname mecmuaları oluşturmaktadır. Belirli bir bölge veya kent üzerine yoğunlaşmak yerine genel/soyut kent kavramı ön plana çıkmaktadır. Ayrıca kentteki zanaat üretimi, esnaf örgütlenmesi ve ticarî faaliyetlerin denetimi konularına yukarıdaki görevliler bağlamında yer verilmektedir.

Genel nitelikli olarak belirtilen araştırmalar ile belirli kurumlar hakkındaki çalışmalar; kent tarihinin çeşitli yönlerine, mesela Barkan'ın⁴² tabiriyle *imaret sitelerinin* -daha yakın bir zamanda B. Yedi yıldız'ın⁴³ deyişle *hayrat sitelerinin*- kentlerin fizik, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatındaki yerlerine; esnaf örgütlerinin kentlerin gelişmesine katkılarına vb. dair açıklamalar getirebilmektedir. Araştırmamızda münhasıran kent tarihine odaklanmış araştırmalara ağırlık verilmeyle birlikte, bunlar üzerinde de bir ölçüde durulacaktır.

Osmanlı kent tarihçiliğinin önde gelen isimlerinden Suraiya Faroqhi; merhum Nejat Göyünç'ün Mardin, İncalık'ın Bursa, Jennings'in Kayseri, Ülker'in İzmir, Ergenç'in Ankara şehirlerini ele alan müstakil ve münferit çalışmalarını öncelikli olarak belirterek, yapılan çalışmalar çerçevesinde kentler hakkında bilinenler yanında bilinmesi gerekenlere de işaret etmektedir. Belirtilen araştırmacılar; çalışmalarında, genelde Osmanlı arşivlerindeki tapu tahrir defterleri ile şer'îye sicillerini kullanmıştır. Faroqhi'nin belirttiği gibi, bu bağlamdaki istisnayı Necmi Ülker'in XVII. yüzyılda ticaret şehri olarak İzmir'in doğuşunu ele aldığı "The Rise of İzmir (1688-1740)" isimli doktora tez çalışması oluşturmaktadır. İlgili eser, Osmanlı dönemi şer'îye sicillerinin günümüze ulaşması sebebiyle, Fransız ve İngiliz arşivlerindeki malzemeye dayanmaktadır.⁴⁴

Bu araştırmalar bilgilerimizi genişletmekle beraber boşlukları görmemizi de sağladı. Anadolu kentlerinin Osmanlı dönemindeki tarihi hakkındaki bütüncül sentez arayışları kısmen de olsa başarıya ulaştı. Bunlarda görülen en önemli eksiklerden birinin, Osmanlı arşiv belgelerinin, zenginliğine karşılık yerel sesleri yeterince aksettirmeyen yapısı olduğu, biyografik eserlerin ve yerel vakayinamelerin yokluğunun da önemli bir eksik olduğu vurgulanmıştır. Bu eksikliğin, şer'îye sicillerinin yeni bir bakış açısı ve yaklaşımla ele alınması ve kent halkının kendilerini nasıl kimliklendirdiğinin ortaya konulmasıyla kısmen giderilebileceği fikri⁴⁵ ilgi çekicidir. Gerçekten de, mesela, C. Ginzburg'un meşhur eseri *Peynir ve Kurtlar*⁴⁶ ve benzeri pek çok esere bakıldığında, Batı Avrupa'da özellik-

42 Ömer Lütfi Barkan, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar."

43 Bahaeddin Yedi yıldız, "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Hayrat Sistemi", *Osmanlı: Toplum*, 1999, c. V, s. 17-33.

44 Faroqhi, *Towns and Townsmen*, s. 7.

45 Ethem Eldem vd., *a.g.e.*, s. 13.

46 Carlo Ginzburg, *Peynir ve Kurtlar: Bir XVI. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni*, çev. Ayşen Gür, İstanbul, 1996.

le Engizisyon mahkemesi kayıtları gibi veriler sayesinde sıradan insanların fikir ve zihin dünyasına ışık tutulabildiğini, buna mukabil Osmanlı kayıtlarının adeta bu tür analizlere elverişsiz olduğu akademik tarihçilerin öteden beri yakındıkları bir durumdur. Bununla birlikte özellikle şer'îye sicilleri üzerinde yapılabilecek çok yönlü okumaların Osmanlı kentlerinin sosyal ve kültürel hayatına dair yeni açılımlar getirebileceği ümidini biz de paylaşıyoruz.⁴⁷

Osmanlı Anadolu'sunun bazı önde gelen kentleri şüphesiz araştırmacıların daha fazla ilgisine mazhar olmuştur. Mesela, Bursa önde gelen Osmanlı kent tarihçileri için en çekici kentlerden birisidir. Ergenç, Gerber, Faroqhi, Lowry gibi tarihçiler İnalçık üstattan sonra bu kentin cazibesine kapılan önemli tarihçilerdir. Ergenç, Gerber ve Lowry'nin monografilerine karşılık Faroqhi'nin de, çeşitli çalışmaları ile⁴⁸, bu kentin tarihinin çeşitli yönlerine eğildiğini görmekteyiz.

Lowry; eserinde, Osmanlı Dönemi'nde Bursa'yı ziyaret eden seyyahların, günümüze ulaşan yazılarının ve seyahatnamelerinin ışığında, Bursa'nın sosyal ve ekonomik tarihini ortaya koymaktadır.⁴⁹ Seyahatnamelerin yanında, arşiv belgeleri ve konu hakkındaki araştırmaları da kullanmak suretiyle ilginç bir monografi ortaya koyan Lowry, kent hayatında ve ekonomisinde ipeğin oynadığı rol, gayrimüslimlerin kent tarihine katkıları gibi hususlara özel bir vurguda bulunmaktadır. Esasen Osmanlı İmparatorluğu'nun çok-kültürlü yapısına, gayrimüslimlerin toplumsal ve siyasal hayattaki rollerine ve Osmanlı başarısına yaptıkları katkılar Lowry'nin bütün çalışmalarında dikkati çeker.⁵⁰ Bazılarınca belki de önyargılı sayılabilecek bu tutumu bir yana, Lowry'nin Trabzon ve Bursa ile ilgili çalışmaları Osmanlı kent çalışmalarına önemli birer katkıdır.

Osmanlı klasik dönemi kent tarihi araştırmaları açısından en önemli araştırmalardan bazılarında imza atan bir tarihçi de Özer Ergenç'tir. Gerek doktora, gerekse doçentlik çalışmalarında Ankara, Konya ve Bursa gibi Osmanlı Anadolu'sunun önde gelen üç kenti üzerinde, arşiv dışı birincil kaynakların yanında başta şer'îye sicilleri ve tahrir defterleri gibi belgelere dayanmak suretiyle, metodolojik yönü kuvvetli ürünler ortaya koymuştur. Yetiştirdiği öğrencilerin bir

47 Şer'îye sicilleri hakkındaki çalışmalara dair kapsamlı bir bibliyografya ve sicillerin kullanımları üzerinde özlü bir literatür değerlendirmesi için bkz. Yunus Uğur, "Mahkeme Kayıtları (Şer'îye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2003, c. I, sy. 1, s. 305-344.

48 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, çev. G. Çağalı-Güven ve Ö. Türesay, İstanbul, 2003, s. 97-216.

49 Heath W. Lowry, *Seyyahların Gözüyle Bursa (1326-1923)*, çev. S. Alper, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.

50 Lowry'nin -son çalışmalarından birisi olan *The Nature of Early Ottoman State* (2003) adlı eserinde- Gibbons'un tezini yeni bulgu ve yorumlarla canlandırdığı ve Osmanlı Devleti'nin Müslümanlarla Bitinyalı gayrimüslimler tarafından kurulan ortak bir girişim olduğu tezi ilgi çekici olmakla birlikte bazı boşlukları da barındırır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda rol oynayan önemli aileleri anlatırken Çandarlı vezir ailesi adeta yok sayılır.

kısmı da aynı alana takdire şayan katkılarda bulunmuşlardır. Ergenç'in danışmanlığında Jülide Akyüz tarafından hazırlanan tez;⁵¹ Ankara'nın XVIII. yüzyıldaki tarihini ele alırken, Ergenç'in gerek doktora, gerekse doçentlik tezinden - ele alınan konular ve plan bakımından- son derece etkilendiği görülmektedir. İlgili tezin literatüre ve şer'îye sicillerine dayandığı da görülmektedir. Yine Ergenç'in yönettiği Cenk Reyhan'ın doktora çalışması,⁵² XVIII. yüzyılda Bursa kentini ele almakta, Batılı teoriler çerçevesinde Bursa şehrinin sosyo-ekonomik ve kültürel analizini yapmaktadır. Ankara ile ilgili bir diğer çalışmada ise Hülya Taş, yine şer'îye sicillerinden hareketle XVII. yüzyılda Ankara merkezinin ve çevresinin toplumsal tarihine dair aydınlatıcı ve ilgi çekici bir çalışmaya imza atmıştır.⁵³ "Mekan organizasyonu içinde Ankara"nın anlatıldığı kısımda Taş, sancak-kaza ilişkisi ve sof üretim faaliyetleri içinde Ankara'nın idarî konumunu tartışır. Tezin önemli bölümlerinden biri de kamusal ve özel alanda hayatın tasvir ve tahliline ayrılmıştır. Burada tarih yazıcılığındaki yeni eğilimlere paralel olarak Taş, kamusal ve özel alanlarda hayatın akış temposu hakkında ilginç tespitlerde bulunmaktadır.

Ankara hakkındaki en mühim ve gerçekten de kelimenin tam anlamıyla büyük emek mahsulü bir çalışmaya Rifat Özdemir imza atmıştır. Şer'îye sicilleri başta olmak üzere muhtelif arşiv malzemesinin yanında seyahatnameler, salnameler, vakayinameler vb. bir dizi kaynaktan hareketle, 1785-1840 arasında, Tanzimat öncesi yeniliklerin kent hayatına yansımalarını da ortaya koymayı hedefleyen yazar, incelediği dönemde şehrin fizik yapısında (şehirdeki dinî, sosyal ve iktisadî yapılar), nüfusunda, yönetiminde ve ekonomisinde meydana gelen değişimleri ortaya koymuştur. Bu bağlamda Ankara'nın XIX. yüzyıl başında gerek sof ve şal gibi mamul maddeler, gerek tiftik ipliği vb. hammaddeler dolayısıyla ve gerekse de tarihi Kral Yolu üzerindeki konumundan dolayı yerli-yabancı tüccarların ilgisini -bir ölçüde de olsa-çekmeye devam ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁴

Klasik sonrası dönem olarak da adlandırılan ve klasik Osmanlı düzeninin belirli bir ölçüde dönüşüme uğradığı XVII.-XVIII. yüzyıllar da kent tarihi araştırmalarında, giderek önemiyle mütenasip olarak ilgi çekiyor. Bu döneme ait önemli bir katkının Hülya Canbakal'ın "Ayntab at the End of the Seventeenth

51 Jülide Akyüz, "Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara (Şer'îye Sicillerinin Sayısal ve Muhteva Analizi Denemesi)", Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, 2003.

52 Cenk Reyhan, "XIII. Yüzyılda Bir Kuzey-Batı Anadolu Kenti: Bursa Örneği Şehir Toplumunun Sosyal-Ekonomik ve Kültürel Analizi", Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, 2002.

53 Hülya Taş, "XVII. Yüzyılda Ankara", Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2004.

54 Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1998, s. 244-245.

Century: A Study of Notables and Urban Politics"⁵⁵ başlıklı doktora tezi olduğunu belirtmek gerekir. Âyânlık çağının hemen öncesinde kent ileri gelenleri ve kent siyaseti hakkında, yine şer'îye sicilleri esas alınarak yapılan bu çalışma; özgün bir plan dahilinde Antep'te âyânlığın maddî ve sosyal köklerini, niteliğini, seyyidilik olgusunu, mahkeme çevresinde günlük karşılaşmaları ve bireyle-ri, kurumları ve halkı temsil meselelerini işlemektedir. Özetle bu tez, klasik-sonrası dönemde kent ve bölgede (taşrada) âyânın önemini vurguluyor.

Aynı kentin şer'îye sicilleri başta olmak üzere diğer arşiv malzemesi de kullanılmak suretiyle XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki idarî, sosyal ve iktisadî yapısının bir tablosu, Hüseyin Çınar tarafından çıkarılmıştır.⁵⁶ Bu çalışmada kullanılan malzemenin, titizlikle tasnif ve tahlil edildiğini müşahede etmekteyiz. Yazar, Antep kentinin özgün yanlarını, ele aldığı dönemde ön plana çıkan hususları (malikâne sisteminin uygulanması vb.) layıkıyla vurgulamıştır. Kentsel büyüme perspektifinden bakıldığında Antep'in -verilerin sınırları dikkate alınmak kaydıyla- bu dönemde nüfus açısından değil, ama fizik mekan bakımından genişlediğini ortaya koyan Çınar, vakıf kurucuları arasında kadınların kayda değer yerinin de altını çizer.

Genç kuşak arasında şer'îye sicilleri kullanılarak yapılan dikkat çekici bir araştırma da Boğaç Ergene'nin "Kastamonu-Çankırı" çalışmasıdır. Yazar; XVII. yüzyılın ikinci yarısından XVIII. yüzyılın başlarına uzanan süreçte, bu iki yörede taşra yönetimi, kadı mahkemesi ve davaların çözümlenmesi ekseninde Osmanlı yönetim anlayışı ve pratiği konularında olduğu gibi bölge/şehir tarihçiliğinde de başarılı bir eser ortaya koymuştur. Ergene'nin çalışması, sicillerini incelediği kentlerin tarihine ağırlık vermekten ziyade toplumsal ilişkilerde kadı mahkemesinin kullanımı üzerine yoğunlaşmaktadır. Ergene, araştırmacıların özellikle Anadolu kentlerine ait sicilleri, devletin toplumu kontrolü perspektifinden incelemesine karşı eleştirel bir tutum alır ve bu yaklaşımın, mahkemeler ve toplumun dış tesirlerden nispeten bağımsız olarak nasıl bir etkileşim içinde bulduklarını göz ardı ettiğini vurgular.⁵⁷ Ergene, Osmanlı mahkeme sisteminin suiistimallere karşı zayıfı koruduğu tezinin gerçeği yansıtmadığını, bu mahkemelerin siyasî ve sosyo-ekonomik etkilerden bağımsız olmadıklarını çıkış noktası olarak almaktadır. Ergene; Osmanlı mahkeme sisteminde, kadıların toplumsal ilişkileri sürdürmek ve cemaatin siyasî ve ideolojik açıdan kendini yeniden üretmesini sağlamaya yardım etmek yönündeki amaçlarının, davaları çözme biçimlerine yansıdığına dikkat etmeyen ve Osmanlı sisteminin

55 Harvard University, 1999.

56 Hüseyin Çınar, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul 2000.

57 Boğaç Ergene, *Local Court Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744)*, Leiden: Brill, 2003, s. 2.

kurallarla yönlendirilen kanunucu niteliğine göre sicilleri yorumlayan araştırmacılara karşı eleştiriler yöneltir.⁵⁸

Osmanlı kentine dair çalışmalarda Fikret Yılmaz; kamusal ve özel hayat hakkında daha önceki çalışmalarda bir anlamda göz ardı edilmiş konuları gündeme getirerek, özellikle marjinal grupların veya daha önce tarih yazıcılığında ihmal edilen konuların tarih alanına dahil edilmesi yönünde çağdaş tarihçilikteki eğilimlere paralel çalışmalarıyla dikkat çeken bir isimdir. Yılmaz'ın ağırlıklı olarak şer'îye sicilleri ve tahrir defterlerine dayalı araştırmasına⁵⁹ konu olan Edremit kazası, yazarın ifadesine göre, tahrir verilerinin noksanlıklarını telafi için aynı dönemde siciller ve başka belgeler yönünden elverişli bir yöre olduğu için seçilmiştir. Yılmaz'ın eserinde, klasik tahrir çalışmalarında eksikliği hissedilen sıradan insanların gündelik hayatına dair enstantaneler ara ara karşımıza çıkar.⁶⁰ Yılmaz'ın Osmanlı kentlerinde toplumsal ilişkiler bağlamında zikredilmesi gereken bir çalışması da, Osmanlı toplumunda mahremiyetin sınırlarına dair makalesidir.⁶¹ Büyük ölçüde, -tezinde de kullandığı- Edremit şer'îye sicillerine dayalı olan bu çalışmada Yılmaz, daha ziyade cinsellekle ilgili konular etrafında, hakkında yeterli bilgimiz bulunmayan XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunda kamusal ve özel alanlar arasındaki ilişki, özel hayatın toplum ve otoriteler tarafından denetlenme biçimleri, bu bağlamda -Ergenç tarafından işlevi ve niteliği vurgulanmış olan⁶²- mahallenin rolü ve kamunun bir anlamda ahlâkın ve nizamın koruyucusu olarak ifa ettiği fonksiyon vb. hususları tahlil etmektedir.

Osmanlı mahkeme sisteminin işleyişinin, verilen kararların içeriği açısından gerek özel gerekse kamusal alanlara ait uygulamaların niteliklerinin tartışıldığı bir başka çalışma ise; yine Bursa kenti örneğinde Nurcan Abacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Kentlerde mahallenin, hukukun uygulanmasındaki rolleri açısından önemini vurgulayan yazarın özellikle toplumsal hayat bakımından vardığı önemli sonuçlardan birisi, "XVII. yüzyıl kişilerinin dünya gö-

58 Ergene, niza çözüme literatüründe iki ana model olarak Mahkeme ve Pazarlık modellerinin geliştirildiğini, ilkinin kurallara bağımlı bir sorun çözme modeli olduğunu, ikincisinin ise toplumsal uyumu sağlamaya yönelik olarak tarafların uzlaşmasını amaçlayan bir niteliği haiz bulunduğunu vurgular. Osmanlı sisteminin bu ikisinden hangisine uyduğu kesin olarak ifade edilmezse de esnekliğini vurgulamak yanlış olmaz. Bkz. Boğaç Ergene, *a.g.e.*, s. 200-202.

59 Fikret Yılmaz, "XVI. Yüzyılda Edremit Kazası", Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, 1995.

60 Mesela köylerde gündelik hayata dair kısım için bkz. a.g.t., s. 143 vd. Burada, cemaat içi ve aileyle ilgili çeşitli toplumsal ilişkiler, özel hayat, suçlar vb. konularda ilginç örnekler zikredilmektedir.

61 Fikret Yılmaz, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair", *Toplum ve Bilim*, 1999-2000, sy. 83, s. 92-110.

62 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 1984, sy. 4, s. 69-78.

rüşleri ile bağlantılı olarak şehirde ‘tutucu’, ‘liberal’ ve ‘marjinal’ diye tanımlanabilecek bölgeler[in]” bulunduğudur.⁶³

Klasik dönem Osmanlı kentleri üzerinde yoğunlaşan monografilerin yanında, genel nitelikli ve akademik çerçevede tasarlanarak gerçekleştirilmiş bazı çalışmalar özellikle dikkati çeker. Mardin⁶⁴ ve Ankara⁶⁵ üzerinde yapılan ve yazarlarının çoğu akademik anlamda tarih disiplini dışından gelen iki çalışmada, bütüncül bir perspektifle ve disiplinlerarası bir yaklaşımla bu iki kentin tarihleri çeşitli açılardan ele alınıyor. Yazarların yaklaşımlarında seçilen kentlerin tarihsel açıdan çokkültürlü yapılarına vurgu açık bir şekilde seçiliyor. Görsel malzeme, tablo ve grafikler bolca kullanılmakta, Ankara hakkındaki kitapta çerçeve yazılara çok geniş yer ayrıldığı görülmektedir. Mardin kitabında Osmanlı klasik dönemi ile ilgili değerlendirmede, hem kentin özgün yanları hem de içinde yer aldığı Osmanlı-İslam kenti geleneği çerçevesindeki özellikleri (vakıfların yeri, Osmanlı yönetim yapısının tesirleri vb.) vurgulanmaktadır. Önceki Müslüman-Türk siyasi oluşumları dönemindeki yapısını Osmanlı klasik döneminde fazlaca değiştirmeden devam ettirdiği üzerinde durulmaktadır.⁶⁶ Başka bazı kentler gibi burası da XVIII. yüzyılda yerel eşrafın, XIX. yüzyılda ise modernleşmenin etkilerine sahne olacaktır.

Mahallî Sancak/Kaza Araştırmalarında Osmanlı Kenti

Ömer Lütfi Barkan’ın 1940’lı yıllarda Tapu Tahrir Defterlerini esas alarak Türkiye’de başlattığı süreç, zamanla inceleme konularının çeşitliliğinde görülen bir renklilikle hızlanarak devam etmiştir. 1960’larda Nejat Göyünç’le başlayan “sancak/kaza” esaslı çalışmalar; İsmet Miroğlu, Bahaeddin Yedi yıldız vb. tarihçilerin önemli eserleriyle devam etmiş ve 1990’lı yıllardan itibaren de, benzer metotlarla çok sayıda ilgili kaynak grubunu esas alan akademik çalışmalar yapılmıştır.⁶⁷ İlgili çalışmalar sancakları genel olarak çeşitli yönleriyle ele almakla birlikte, ele alınan sancaklar içindeki şehirlere dair de bilgiler ortaya konmuş ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmaların hem genel olarak, hem de Osmanlı kent tarihine yaklaşımları ve bu tarihe yaptıkları katkılar açısından ayrıntılı bir tahlile ihtiyaç duydukları açıktır. Bunların bir kısmı zaten kentsel açıdan

63 Nurcan Abacı, “Osmanlı Hukukunun Uygulanmasına Yönelik Bir İdari-Sosyal Tarih Araştırması: Bursa Örneği (1650–1700)”, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 1999.

64 Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel ve Süha Ünsal, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2000.

65 Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Ömer Türkoğlu, Ergi D. Özsoy, *Küçük Asya’nın Bin Yüzü: Ankara*, Ankara 2005.

66 Suavi Aydın ve diğerleri, *Mardin*, s. 118.

67 Adnan Gürbüz, *XV-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme*, İstanbul, 2001.

önemi olmayan bölgeler hakkındadır;⁶⁸ bazıları da kentsel açıdan kayda değer olmayan, küçük boy kasabaların bulunduğu sancaklara⁶⁹ dairdir. Buna mukabil; Amasya,⁷⁰ Ankara,⁷¹ Manisa,⁷² Harput⁷³ vb. kentlerin merkezinde bulunduğu kaza ve sancaklar hakkındaki monografilerde ise kente ayrılan yer doğal olarak oldukça geniştir ve bu çalışmaların da burada değerlendirilmesi gerekir.

Merhum Göyünç'ün -yukarıda anılan- prototip özelliğindeki çalışması,⁷⁴ tahrir defterlerinin yanında Mardin'e dair seyahatname vs. eserlerdeki anlatıları da ihtiva eden gerçekten de önemli bir katkıdır. Göyünç Mardin hakkındaki çalışmalarını daha sonra W. D. Hütteroth ile genişleterek sürdürmüştür.⁷⁵ Kent tarihi açısından, defteroloji çalışmaları içinde Feridun Emecen'in Manisa hakkındaki kitabı, zengin arşiv malzemesinin yanında şer'îye sicillerini de kullanması itibarıyla önemlidir. Bu alanda yapılan araştırmalar 1980'lerin sonundan itibaren adeta bir moda haline almış ve çoğu, plan olarak önceki çalışmaları taklit eden, ele aldığı yöre ile ilgili tahrir verilerini -kısmen başka belgeleri de kullanmakla birlikte- tasnif ve anlamlandırmaktan ve önceden ortaya konulmuş genel sonuçları, ele alınan sancak-kaza düzeyinde teyid etmekten öte gitmeyen çalışmalar olarak değerlendirilmişlerdir.⁷⁶ Burada bu tür araştırmalar hakkında genel bir tartışmaya girmeyecek ve yalnızca bu tür çalışmaların kent tarihi araştırmacılığı açısından bir değerlendirmesini yapacağız.

68 Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985. Yunus Koç, *XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağının İskân ve Nüfus Yapısı*, Ankara 1989.

69 Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.

70 Adnan Gürbüz, "Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı", Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.

71 Emine Erdoğan, "Ankara'nın Bütün Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi (TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma)", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, SBE, Tarih ABD, Ankara 2004.

72 Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1989.

73 M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1989.

74 Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul, 1969 [2. baskı: Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991].

75 Nejat Göyünç ve W. D. Hütteroth, *Land an der Grenze: Osmanische Verwaltung im heutigen türkisch-syrisch-irakischen Grenzgebiet im XVI. Jahrhundert*, İstanbul, 1997.

76 Tahrir defterlerine dayalı çalışmalar hakkında eleştirel bazı değerlendirmeler için bkz. Erhan Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2003, c. I, sy. 1, s. 267-286; Oktay Özel, "Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliği", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek-Sempozyum Bildirileri, Toplum ve Bilim/Defter Dergileri Ortak Çalışma Grubu*, İstanbul, 1998, s. 147-160. Özel'in makalesi; münhasıran defteroloji alanındaki çalışmaların bir eleştirisi olmamakla birlikte, yaptıkları tarihçiliği "bir problematiği ya da kavramsal/kuramsal bir çerçevesi olmayan (...) büyük ölçüde işlenmemiş bir 'belge'-bilgi tarihçiliği" (s. 155) olarak tavsif ettiği, tahrir defterlerini kaynak olarak kullanmak suretiyle sancak-kaza monografisi tarzında çalışmalar yapan yeni kuşak tarihçilere esaslı eleştiriler getirmektedir.

Göyünç'ün Mardin hakkındaki eserinin planı ve konuları ele alış şeklini -sonraki tarihçileri büyük ölçüde etkilemiş olduğundan- kısaca vermenin yararlı olduğunu düşünüyoruz. Coğrafi yeri, tarihî isimleri, kökeni ve Osmanlılara kadar kısa tarihçesini içeren ve sonraki çalışmalarda genellikle aynı plan dahilinde tekrarlanan Giriş'ten sonra bölümler sırasıyla şu başlıkları taşır: 1- Osmanlılar tarafından fetih, 2- İlk idarî taksimat ve sonrası, 3- İskan yerleri ve topluluklar, 4- Mardin Şehri, 5- İktisadî hayat ve faaliyetler, 6- Haslar, zeâmet ve timarlar. Görüldüğü gibi burada şehrin fizikî yapısı, nüfusu ve çeşitli bina ve vakıf eserlerine bir bölüm ayrılmış, iktisadî hayat ve dirlik sistemi ile ilgili bölümlerde kent ve kırsal kesim birlikte değerlendirilmiştir. Bu planı birtakım değişikliklerle sonraki sancak/kaza monografilerinin çoğunda görürüz.⁷⁷

Bu bağlamda daha sonraki yıllara ait eserlerden bazılarının planlarına ve kentlere ayırdıkları yere dair kısaca bazı bilgiler vermek; bu tür çalışmaların hem yaklaşımlarını anlamak, hem de kent tarihi araştırmacılığına yaptıkları katkılara dair bir fikir sahibi olabilmek açısından yararlı olacaktır. Mesela, Erzincan ve Kemah ile ilgili kitabında Miroğlu, dördüncü bölümü bu iki şehrin fizik yapısı, tahmini nüfusu ve vakıflarına tahsis etmiş, toprak idaresi ve iktisadî durumla ilgili müteakip bölümlerde ise kırsal yapının yanında kentsel vergi gelirleri ve ekonomik faaliyetleri de incelemiştir.⁷⁸

1980'lerde yapılan ve yayınlanan en yetkin sosyoekonomik tarih çalışmalarından birisi olan Feridun M. Emecen'in Manisa hakkındaki eserinde, ele alınan kentin -şehzade sancağı merkezi olarak- önemine binaen üç temel bölümden ilki Manisa kazasının merkezi olarak Manisa şehrine tahsis edilmiştir.⁷⁹ Zengin bir arşiv malzemesine dayanan çalışmada, tahrir defterleri verileri şer'îye sicilleri ile desteklenmiştir. Harput Sancağı üzerindeki mühim çalışmasında Ünal, kitabın dördüncü ve son bölümünü şehre hasretmiştir. Kale, mahalleler, dinî ve sosyal yapılar, sosyal ve ekonomik hayat konuları ele alınmıştır. Önceki bölümler sancak geneliyle ilgili olduğundan doğal olarak şehirle ilgili konulara buralarda da temas edilir.⁸⁰ Bu konudaki diğer araştırmalarda da, aşağı yukarı benzer bir ele alış biçimi gözlemlenmektedir.

Defter araştırmalarında kentlere dair kısımlar genellikle belirli bir plan dahilinde işlenmiştir. Kentlerin kuruluşu ve Osmanlı öncesi tarihleri mevcut literatürden özetle anlatıldıktan sonra, kentlerin fizikî durumu, nüfus, iktisadî faaliyetler ve vakıflar gibi alt başlıklar etrafında genelde tahrir verileri etrafında

77 B. Yediylıdız'ın Ordu yöresine dair eseri (*Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985) farklı bir plan dahilinde yazılmışsa da kent tarihçiliği açısından değerlendirmeye alınmadı.

78 İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1990.

79 Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*.

80 M. Ali Ünal, *X VI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1989.

konular işlenmektedir. Bazı araştırmalarda kısmen ele alınan kent aynı dönemdeki diğer kentlerle mukayeseye tabi tutulmakla birlikte defteroloji çalışmalarının genelinde görülen eksiklik, kent tarihiyle ilgili kısımlarına da yansımıştır: İncelen olguyu tam olarak tarihsel bağlamına oturtmadan ve ülke ve dünya ölçeğinde karşılaştırmalı bir perspektifle ele almadan tekliği içinde değerlendirmek. Tarihçi, daha çok, tekil olay ve olgularla ilgilenmeyi tercih eder ve genellemelerden mümkün merteye kaçınmak tarihçilerin genel eğilimidir. Bununla birlikte incelenen konuların tarihsel bağlama oturtulmaları ve mukayeseli bir bakış açısıyla değerlendirilmelerinin, onları “anlama” ve “anlandırma” ameliyesini daha mümkün hale getireceği de hesaba katılmalıdır. Bu satırların yazarının konuyla bağlantılı çalışmaları dahil, sancak-kaza monografilerinin en önemli eksiklerden birisi de, seçilen bölge/kent ve dönem hakkında her türlü bilgi, belge vb. kaynağı -bu kaynakların sağlam bir tenkidi yapılmak suretiyle- bir araya getirmeden genel tahlillere gidilmesidir.

Kurumsal ve Sosyal Araştırmalar ve Kent Tarihçiliği

İmaret Sitelerinin Kent Organizasyonu ve Sosyal Hayatındaki Yeri

Yukarıda Barkan, İnalçık gibi öncü isimlerin vakıf kurumunun Osmanlı toplumsal hayatındaki şümüllü etkilerini vurguladığından söz edilmişti. Daha sonra hem vakıf eksenli araştırmalarda, hem de kent tarihi çalışmalarında vakıflar önemli bir yere sahip oldu. Bahaeddin Yediyıldız'ın çığır açan çalışması vakıf kurumunun dinamizmini XVIII. yüzyılda da devam ettirdiğini ortaya koydu.⁸¹ Kendi ifadesiyle Yediyıldız'ın XVIII. yüzyıl için yaptığının bir benzerini XVII. yüzyıla uyarlayan Hasan Yüksel'in, bu yüzyılı temsil edebilecek bir örneklem seçerek (313 vakfiye) söz konusu vakıfları incelediği eseri⁸² büyük ölçüde kent hayatı ile ilgilidir. Vakıf kurucuları, vakıfların yönetimi, iktisadî boyutları ve vakıf hizmetlerinin toplumsal gruplara dağılımı gibi konular yetkinlikle ele alındığı gibi eserin beşinci bölümünde şehirlerin gelişiminde vakıfların rolü ayrıntılarıyla izah edilmiştir.

Ömer Demirel'in Sivas şehri⁸³ ve Adnan Gürbüz'ün Amasya⁸⁴ örneğindeki çalışmaları da; kent ve yöre bağlamında, vakıf eserlerle mahalleler arasındaki ilişkiden vakıf gelirlerinin kent ekonomisindeki yerine kadar vakıf kurumunun toplumsal ve iktisadî hayat üzerindeki etkileri, Osmanlı yönetim sistemi ve sos-

81 Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara, 2003.

82 Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas, 1998.

83 Ömer Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2000.

84 Adnan Gürbüz, “Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı”, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.

yal örgütlenmesi açısından sonuçları, üzerinde düşünölmeye değer çalışmalardır. Saim Savaş'ın⁸⁵ bir zaviye etrafındaki çalışması ise, Osmanlı dönemi kentlerinde genel bir özellik olan, zaviye çekirdeği üzerinde oluşmuş bir mahallenin gelişimini de içeren bir boyuta sahiptir. Osmanlı kentinin temel birimi olan mahallelerin kuruluş ve gelişmelerine dair ilgi çekici bir örnek de Ömer Demirel'in yine Sivas'taki bir başka mahalleye, Küçük Minare mahallesine dair bildirisidir.⁸⁶ Burada mahallenin kuruluşunda Osmanlıların Safevî propagandasına karşı aldığı siyasî-dinî tavrın merkezî önemi vurgulanmakta ve mahallenin gelişimi, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla birlikte tahlil edilmektedir.

Vakıfların kentlerin gelişmesinde, sosyal ve iktisadî hayatındaki yeri açısından önemli bir çalışma da Cafer Çiftçi tarafından, Özer Ergenç'in danışmanlığında hazırlanan tezdir. Yayınlanan bu çalışmadaki bulgulara göre, Bursa'da vakıf kurucuları arasında kadınların, özellikle hanedan kadınlarının çarpıcı bir yeri vardır. XVI. yüzyılda vakıf kurucularının %14'ü, XVIII. yüzyılda ise %23'ü kadındır. Tereke defterlerinde de ekonomik yönden güçlü kadınlara rastlanıyor.⁸⁷ Zaman içerisinde avarız vakıflarının sosyal amaçlarının arka plana itilmesi, iktisadî yönlerinin ağır basması⁸⁸ dikkat çekici bir yön olarak vurgulanmaktadır. Bu araştırmada, üç bölümden birisi para vakıflarına hasredilmiş ve bunların kent hayatı içerisindeki yeri ve önemi etraflıca ele alınmıştır.⁸⁹ Askerî sınıf mensuplarının kredi kullanımı XVIII. yüzyılda, XVI. yüzyıla göre kayda değer ölçüde artmıştır. Bu da askerî sınıf (seyfiye, kalemiye ve ilmiye) mensuplarının giderek artan bir şekilde ticaret ve zenaat faaliyetlerine katılmalarının bir göstergesi olarak okunmalıdır. Zaten Bursa'da kredi kullanan esnafın takriben %20'sinin askerî kökenli oldukları anlaşılmaktadır.⁹⁰

Yönetim Kurumları Hakkında

Osmanlı kentlerinin fizik yapıları, yönetim binalarının niteliği gibi konular, aynı zamanda hanedanın ve yönetimin meşruiyetini sembolize eden unsurlar açısından da değerlendirilebilir. Bu bağlamda Donald Preziosi; kentsel mimarinin tarihsel olarak özgül okunulabilirliklerinin, bizleri, Osmanlı kent yapısı ile siyasî iktidar arasındaki ilişkiyi çok büyük dikkatle ele almaya teşvik ettiğini belirtiyor. Yazar, bir kent dokusu içindeki binaların boşluk içinde algılanmadığını, binaların resmî ve fonksiyonel niteliklerinin diğer yapılarınkilerle ilişkileri

85 Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi: Sivas Ali Baba Zaviyesi*, İstanbul, 1992.

86 Ömer Demirel, "Kuruluşundan Günümüze Çeşitli Yönleriyle Bir Osmanlı Mahallesi: Sivas Küçük Minare Mahallesi", *XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 4-8 Ekim 1999), Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 2002, c. III, Kısım 3, s. 1947-1960.

87 Cafer Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Bursa, 2004, s. 50.

88 *A.g.e.*, s. 21.

89 *A.g.e.*, s. 159-234.

90 *A.g.e.*, s. 183.

çerçevesinde anlaşıldığını vurgular.⁹¹ Öte yandan, Osmanlı-öncesinde İslam dünyasında idarî komplekslerin gelişmesi, merkez caminin idarî rolünün sürece içerisinde kaleye kayması, zamanla siyasi ve idarî merkezin kent dokusundan ayrışması, daha sonra Selçuklularla birlikte ise idarî yapıların hem kent dokusu içinde, hem de dışında kaleler ve hisarlar içinde bulunması⁹² gibi olgular Osmanlı kentinin tarihî temellerinin bir kısmının oluşum sürecini anlamamıza yardımcı olur.

Osmanlı kentlerinde yönetim kurumları üzerindeki değerlendirmelerinde Ö. Ergenç, devlet tarafından atananlar yani kadı ve beyin yanında eşraf ve âyanın, mahalle ve esnaf örgütlerinin nitelikleri ve yönetime katkıları üzerinde durur ve dolayısıyla şehrin idaresinde şehirlilerin iradesinin payını irdeler.⁹³ Özellikle devlet ile reâyâ arasındaki rolüyle eşraf ve âyanın zaman içerisinde yönetimdeki rollerinin ve etkinliklerinin arttığı bilinmektedir. Canbakal ve Çınar'ın Antep hakkındaki araştırmaları bu hususta kayda değer bilgiler içermektedir.

Kentin, en azından beledî ve adlî anlamda en önemli yöneticisi olan kadının konumu ve kadı mahkemesinin işlevi, üzerinde en çok durulan hususlardan biridir. Bu alanda İlber Ortaylı'nın, hukuk ve idare adamı olarak kadının eğitimi, görev ve yetkileri, görevlendirilmesi vb. bütün yönlerini ortaya koyan muhtasar ama kapsamlı eseri özellikle anılmalıdır.⁹⁴ Kent tarihi çalışmalarının çoğunda, ele alınan kentteki kadılık makamını işgal eden kişiler, bunların görev ve yetkileri, şahsiyetleri vb. hususlarda bilgiler bulunmaktadır.

Klasik sonrası dönemde kentlerin gelişmesi ve kent hayatı ile ilgili olarak bazı hususlara dikkati çekmek yerinde olacaktır. Osmanlı kentlerinin nüfus bakımından gelişim çizgileri tahrir defterlerine dayalı olarak XV-XVI. yüzyıllar için ortaya konulmuş ve malum olduğu üzere XVI. yüzyılın ikinci yarısında genel nüfus artışına paralel bir büyüme tespit edilmiştir.⁹⁵ XVII. yüzyılda ise, bazı istisnalar dışında tahrir yapılmadığı için nüfus araştırmaları bakımından şanssız durumdayız. Bu açığı bir ölçüde telafi eden mufassal avarız defterleri⁹⁶

91 Donald Preziosi, "Introduction: Power, Structure and Architectural Function", Irene A. Bierman, Rifa'at A. Abou-El-Haj ve Donald Preziosi (ed.), *The Ottoman City and Its Parts*, New York: New Rochelle, 1991, s. 104.

92 Jere L. Bacharach, "Administrative Complexes, Palaces, and Citadels: Changes in the Loci of Medieval Muslim Rule", Irene A. Bierman, Rifa'at A. Abou-El-Haj ve Donald Preziosi (ed.), *The Ottoman City and Its Parts*, s. 111-128.

93 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", VIII. *Türk Tarih Kongresi*, c. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981, s. 1265-1274; a.mlf., "Osmanlı Klâsik Dönemindeki 'Eşraf ve Ayan' Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 1982, sy. 3, s. 105-118; a.mlf., "Osmanlı Şehirlerindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine".

94 İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara, 1994.

95 Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, 1953, sy. 10, s. 1-26; Suraiya Faroqhi, *Towns and Townsmen of Anatolia*.

96 Oktay Özel, "XVII. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defterleri", XII. *Türk Tarih Kongresi*, Ayrınbasım, Ankara, 2000, s. 735-743.

ve cizye defterleri gibi kaynaklara dayalı çalışmalar, genel nüfusta bir düşüş eğiliminin varlığını ima eder.⁹⁷ Buna mukabil, büyümeye ve gelişmeye devam eden kentler ve bu kentlerin gelişmelerinin ardındaki dinamiklere dair bazı ilginç çalışmalar da vardır. Mesela, Tokat kentinin XVII. yüzyılda hem nüfus açısından hem de bir sanayi ve ticaret kenti olarak geliştiğini ve bu gelişmenin ancak XIX. yüzyılda tersine döndüğünü Mehmet Genç'in araştırması ortaya koymaktadır.⁹⁸ Bu süreçte Tokat'ın hem büyük uluslararası ticaret yollarının, hem de bölgesel ulaşım şebekesinin kavşak noktasında bulunmasının yanında ham ipeğin işlenmesi, pamuklu dokumacılık ve bakır metalürjisi gibi sınıfl alanlardaki gelişmeler de önemli rol oynamıştır.⁹⁹

Kent nüfusunu oluşturan çeşitli sosyal ve meslekî gruplar hakkındaki çalışmalar, aile, kadın-erkek ilişkileri, suç ve ceza vb. sosyal tarihi ilgilendiren meseleler üzerindeki incelemeler kent tarihi araştırmaları içerisinde önemli bir yer tutar. Bu konular, genel kent monografilerinde yer aldığı gibi münhasır araştırmalara da konu olmaktadır. Mesela Bursa örneğinde, kentlerin sosyal ve iktisadî hayatında, gerek esnaf ve zenaatkâr zümrede gerekse ailede istihdam edilen kölelerin yeri hakkında Sahillioğlu¹⁰⁰ ve Faroqhi¹⁰¹ gibi araştırmacıların yapmış oldukları gerçekten de aydınlatıcı araştırmaları zikredilmelidir. Mesela Faroqhi, şehirde işgücü pazarındaki değişimin, yani ipek sektöründe kölelerin eskisi kadar gerekli olmayışının sonucu olarak kadın köle sayısının azaldığını öne sürer.¹⁰²

Bu bağlamda ailenin yapısı, evlenme-boşanma, miras, vasilik vb. bir dizi konu hakkındaki bilgilerimiz genişlemiştir.¹⁰³ Yine Müslüman-gayrimüslim ilişkilerinin seyri, gayrimüslimlerin kadı mahkemeleriyle ilişkileri gibi hususlar da

97 Oktay Özel, "Changes in Settlement Patterns, Population and Society: A Case Study of Amasya (1576–1642)", Doktora Tezi, University of Manchester, 1993.

98 Mehmet Genç, "XVII.-XIX. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara, 1987, s. 145-169.

99 Tokat'ın nüfusu, ulaşım ve ticaretteki rolü, kentteki fiyatlar vb. hakkında *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu* kitabındaki (Ankara, 1987), M. İpşirli, N. Öztürk, R. Özdemir, M. Öztürk gibi araştırmacıların makaleleri de kentin bu dönemdeki tarihinin önemli veçhelerine değinmektedir.

100 Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979–1980, Özel Sayı; a.m.f., "XV. Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", *Atatürk Konferansları*, c. VIII. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.

101 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*.

102 A.g.e., s. 121 ve 233.

103 Bu açılardan önemli kaynaklar olan tereke defterleri üzerinde pek çok araştırma yapılmıştır. Örneğin bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar"; Hüseyin Özdeğer, *1463–1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul: Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi Neşriyatı, 1988; Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul: OSAV Yay., 1995.

çokça değinilen temalar olarak karşımıza çıkıyor.¹⁰⁴ Münhasıran gayrimüslim bir cemaat hakkındaki bir araştırmayı örnek olarak zikredersek; Emecen'in Manisa Yahudilerine dair eserinin, zengin malzemesi ve ilginç konusuyla dikkat çektiğini söylemeliyiz. Burada, XV. yüzyıl sonlarından XX. yüzyıl başlarına kadar uzanan süreçte Yahudi cemaatinin iç yapısı, Müslüman, Rum ve Ermeni komşularıyla ilişkileri, iktisadî hayattaki rolleri ayrıntılı olarak irdelenmektedir.¹⁰⁵

Paradigma Değişiklikleri ve Osmanlı Kent Tarihçiliği

Osmanlı tarihi alanındaki çalışmaların niteliğini ve yönünü etkileyen bir faktör de, tarih yazıcılığında zaman zaman değişen anlayışlar ve ortaya atılan yeni tezlerin, Osmanlı tarihine uyarlanması çabalarının cazibesidir. *Haile-i Osmaniye*'ye dair, kendi ifadesiyle "(...) postmodernist çıkışın rasgele reddedilemeyecek ya da yok sayılamayacak kadar içerikli olduğu gerçeğini kabul eden ve hatta buna bir anlamda boyun eğen bir temel zihinsel çerçeve" olarak tanımladığı bir "orta zemin" arayışının¹⁰⁶ ürünü bir yaklaşımla yazdığı ilginç eserde G. Piterberg, Osmanlı Devleti üzerine yapılan çalışmaların geçtiği kuramsal aşamaları ve bugün vardığı noktayı şu şekilde özetler:¹⁰⁷

"İslam devleti ya da klasik devlet (Hegelci özcülük) ya da Asya Tipi Üretim Tarzı'nı yansıtan bir Oryantal-despot devlet (Marksist özcülük) gibi entelektüel olarak engelleyici ve tarihsel olmayan kavramlara yıllarca süren bağlıktan sonra, bugünlerde Osmanlı devleti kavramı üç şekilde artan bir biçimde tarihselleştiriliyor. Birincisi artık salt İslam devletinin artzamanlı bir evrimi olarak değil, eşzamanlı olarak -yani çağdaşı olan hanedanlık devletleriyle karşılaştırılmalı olarak- görülüyor. İkincisi, esas soru, Osmanlı devletinde nelerin ve neden yaşanmadığından, nelerin ve neden yaşandığına dönmüş durumda. Üçüncüsü, gerileme anlatısının gücünü kaybetmesinin bir sonucu olarak (...) yaşanan değişimlerin klasik bir modelden sapmalar ya da bozulmalar değil, devletin tarihselliği içinde doğal değişimler olmuş olduğu hissediliyor."

Tarih yaklaşımındaki bu değişiklikler, Osmanlı tarihinin geneli için olduğu gibi kent tarihi araştırmaları için de geçerlidir. Gerçekten de dünya tarihi hakkındaki hakim paradigmalardaki değişiklikler sınırlı -veya dolaylı- da olsa Osmanlı tarihçiliğini etkilemiştir. Annales Okulunun Osmanlı sosyo-ekonomik tarihçiliği üzerindeki etkileri açıktır. Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalcık ve Musta-

104 Bu konuda örnek vermek belki de gereksiz, zira konuyla ilgili literatürün çoğunda bunlara temas edilir.

105 Feridun M. Emecen, *Unutulmuş Bir Cemaat: Manisa Yahudileri*, İstanbul, 1997.

106 Gabriel Piterberg, *Osmanlı Trajedisi: Tarih-Yazımının Tarihle Oyunu*, çev. Uygur Abacı, İstanbul: Literatür Yay., 2005, s. 4-5.

107 A.g.e., s. 187-188.

fa Akdağ gibi kurucu babaların ortaya koydukları çerçevede, N. Göyünç'ün yukarıda anılan öncü çalışmasının da önemli etkisiyle ivme kazanan defteroloji araştırmaları kısmen, seyahatnameleri ve şer'îye sicillerini daha yoğun olarak kullanan çalışmalar ise büyük ölçüde kent tarihiyle ilgilidir. Bu tür çalışmalar arasında ana kaynakların (tahrir defterleri ve şer'îye sicilleri) niteliğinden kaynaklanan farkların olması kaçınılmazdır. Hiç şüphesiz bir kısmında, her iki kaynak türü de kullanılmıştır, ama genelde bu ayırım dikkati çeker. Defterlerin daha statik, belirli anlara yönelik veri sağlamasına karşılık, seri halindeki şer'îye sicillerinin ait oldukları mekanın sosyal hayatını daha canlı olarak tasvir ve tasavvur etmemize yardımcı olduğu genelde kabul edilen bir varsayımdır. Osmanlı sosyal tarihinin ve bu arada kent tarihinin kuşkusuz başkaca çok önemli arşiv kaynakları vardır ama çalışmaların odağında genelde bu iki kaynak grubu yer aldığından biz değerlendirmemizde bunlara ağırlık verdik.¹⁰⁸

Annales Okulunun uzun döneme, sosyal ve ekonomik tarihe ağırlık veren yaklaşımı kadar olmasa da Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistemi Teorisi de Osmanlı tarihi araştırmalarında etkili olmuştur. Klasik dönemle sınırlarsak, Suraiya Faroqhi, Huricihan İslamoğlu-İnan, Murat Çizakça bu alanda akla ilk gelen tarihçilerdir. Özellikle kent tarihi alanında Suraiya Faroqhi'nin ampirik araştırma ile teorik yaklaşımları sınama ve karşılaştırma niteliğindeki katkıları çok önemlidir. Ancak 1990'larda Dünya Sistemi Teorisi etkisini yitirmiş ve gözden düşmüştür. Bu teorinin kent tarihi çalışmaları açısından önemi; Osmanlı Devleti'nin dünya sistemine eklenmesi sürecini açıklamaya yönelik çalışmalar yapan araştırmacıların, uluslararası ticaretin oynadığı rol ve bu rolün belirli özelliklere sahip kentlerin (özellikle liman kentlerinin) tarihî gelişimlerdeki etkisi üzerinde yoğunlaşmasıdır.¹⁰⁹

Osmanlı tarihinin yükseliş-duraklama-çöküş şeklindeki eski açıklamasına karşı yöneltilen eleştiriler kent tarihi araştırmaları üzerinde de etkisini göstermiştir. Nitekim Suraiya Faroqhi'nin XVII. yüzyılda Ankara ve Kayseri kentlerinde ev sahipliği üzerine yaptığı çalışma,¹¹⁰ Osmanlı tarih yazıcılığının 1970'lerden itibaren sorguladığı yükseliş-çöküş paradigmasına yöneltilen eleştirilere

108 Yunus Uğur'un şer'îye sicillerine dayalı çalışmalar hakkındaki makalesinde yer alan bir grafikte, araştırmalarda sicillerin en çok şehir konusunda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Uğur, sivil çalışmalarında sorunsal eksikliğine ve kaynakların yeterince tenkit edilmeden kullanılmasına dikkat çeker (s. 309). Fatma Acun ise, sicillerin sıra dışı olan niteliğinden hareketle gündelik, olağan hayatı aksettirmede şer'îye sicillerinin elverişsiz olduğunu, tahrir defterlerinin ise "tahrir esnasındaki mevcut durumu yansıtması nedeniyle, sıradan günlük hayatı incelemeyi" kolaylaştırdığı fikrini ileri sürer. Bkz. Fatma Acun, "Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirlerinin Gelişmesinde Devletin Rolü: Karahisar Örneği", s. 164.

109 Ebubekir Ceylan, "Dünya Sistemi Teorisinin Osmanlı Tarihi Çalışmalarına Yansımaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2003, c. I, sy. 1, s. 81-94.

110 Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri*, Cambridge, 1987.

ampirik kanıtlar ortaya koyma çabasının bir ürünüdür. Bu çalışmada ve daha sonra döneme dair yazdığı bir genel değerlendirmede¹¹¹ yazar, XVII. yüzyıl boyunca sürekli bir gerilemeden bahsedilemeyeceği fikrini işlemiştir.

Gerek Jennings'in araştırmaları,¹¹² gerekse Faroqhi'nin Ankara ve Kayseri hakkındaki çalışması¹¹³ aynı zamanda tarihçilikte 1980'lerden itibaren iyice ön plana çıkan aile, kadın, dinî gruplar-arası ilişkiler (kompartımanlar halinde veya bir arada yaşama) vb. sorunlara da yeni yaklaşımlar getirmeye çalışmıştır. Braude¹¹⁴ tarafından ortaya atılan klasik dönemde millet sisteminin mevcut olmadığı tezini destekleyici ampirik bulgulara ulaşılmıştır.¹¹⁵

Bilindiği üzere, esnaf örgütlenmeleri hakkındaki araştırmalar kent tarihçiliğinin önemli bir boyutunu teşkil eder. Özer Ergenç'in araştırmalarında bu örgütlerin yapısı ve kentlerin fiziki yapısına tesirleri tahlil edilmiştir. Osmanlı kent tarihçiliğinin bir başka önemli ismi olan Faroqhi, Bursa loncalarına dair bir çalışmasında, loncaların dış etkilere kapalı olmadığı, vakıflarla yoğun ilişkilerinin bulunduğu tespitini yapıyor ve Ergenç'e¹¹⁶ atfen, kent sakinlerinin devlete karşı bağımsız girişim gücü geliştirebildiklerini, dolayısıyla loncaların yapısal açıdan güçlenmelerinin ve kent çevresiyle artan şekilde eklemlemelerinin kentlilerin hareketlilik yeteneğini arttırdığını ileri sürüyor.¹¹⁷

Öte yandan, loncaların en önemli özelliklerinden olan kısıtlamaların dönemlere göre değişkenlik arz edebileceğini, gedik usulünün XVIII. yüzyıl öncesinde de aynı katılıkla uygulandığı düşüncesinin yanlış olabileceğini öne süren Yi'ye¹¹⁸ göre, loncalardaki usta-kalfa-çırak hiyerarşisi zannedildiği gibi olmayabilir; zira burada kesin olan usta-çırak ayırımıdır, kalfalar her zaman görülmez. Bu da gedik usulü gibi daha sonraki dönemin bir özelliği olabilir. Yi'nin yaklaşımında da Osmanlı kurumlarının tarihselliğine gösterilen özen dikkati çeker. Yani ele aldığı XVII. yüzyılın özgülüklerini vurgular, sonraki dönemlerin uygulamalarının geçmiş dönemlere teşmil edilerek genelleştirilmelerine itiraz eder. Bu yaklaşım da, Osmanlı tarihinin durağan olmayan yapısına vurgu yapan ve 1970'lerden beri çeşitli arayışlar içine giren Osmanlı tarihçilerinin görüşlerine paraleldir.

111 Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim, 1590–1699".

112 Ronald Jennings, *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Shari'a Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*, İstanbul, 1999.

113 Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance*.

114 Benjamin Braude, "Foundation Myths of the Millet System", B. Lewis ve B. Braude (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, New York ve Londra, 1982, c. II, s. 69-88.

115 Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim, 1590–1699", s. 727.

116 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler."

117 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, s. 149–150.

118 Eunjeong Yi, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul-Fluidity and Leverage*, Leiden ve Boston: Brill, 2004.

Sonuç

Osmanlı klasik döneminde veya bir başka ifadeyle modernleşme öncesi dönemde Anadolu kentleri hakkındaki bu kısa değerlendirme, hiç şüphesiz, bu alanda yapılanların tamamını içermemektedir. Bununla birlikte, klasik dönemde, özellikle Anadolu coğrafyasındaki Osmanlı kentleri hakkındaki tarih yazımının önemli noktaları tebarüz ettirilmeye çalışıldı. Osmanlı tarihçiliğinin başka boyutlarıyla kent tarihinin kesişim noktaları üzerinde çokça durulmadıysa da, bu husus bütünüyle ihmal de edilmemeye çalışıldı. Neticede gerek ülkemizde, gerekse başka ülkelerde Osmanlı tarihçilerinin Osmanlı dönemi kentlerinin nitelikleri, hakim özellikleri, kent hayatının değişik vecheleri üzerinde gerçekten de önemli bir birikim oluşturdukları söylenebilir. Bununla birlikte, henüz layıkıyla ele alınmamış –özellikle küçük boyutlu- kentsel yerleşimlerin çokluğu, tüketilmeyi bekleyen arşiv malzemesinin bolluğu ve Osmanlı araştırmalarının dünya tarih yazıcılığındaki yerini almasını sağlayacak yeni açılımlar gibi bir dizi faktör, yapılacak daha çok şeyin bulunduğunu ortaya koyuyor. Kaynakların niteliği ve sınırları, bu kaynaklardaki verilerden bilgi üretmede izlenmesi gereken yöntemler, Osmanlı kentlerinin hangi yaklaşımla ele alınması gerektiği gibi noktalar üzerinde epeyce yol kat edilmişse de yine de ciddi problemler devam etmektedir. Kentleri, kentlerin art-alanları ve içinde buldukları ilişkiler ağı çerçevesinde ele almak gereği açıktır ama bazı araştırmalarda bu her zaman gözetilen bir husus olmayabiliyor. Kaynakların niteliği bilinmekle birlikte, yorumlarda bundan kaynaklanan sakıncaların dikkate alınmasına dair bir emare görülme-yebiliyor.

Özetle demek istediğimiz; genelde bütün tarih araştırmalarında, özelden de kentlerin tarihine dair çalışmalarda, daha incelikli ve dikkatli, verilerin niteliği bağlamını daima göz önünde bulunduran, moda görüşleri takip etmekle birlikte rüzgâra kapılmayan ama dünyadaki tarih yazıcılığının açılımlarına aşına bir yaklaşımı benimsememizin gerektiğidir.

Kaynakça¹¹⁹

- Abacı, Nurcan, “Osmanlı Hukukunun Uygulanmasına Yönelik Bir İdari-Sosyal Tarih Araştırması: Bursa Örneği (1650-1700)”, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 1999.
- Acun, Fatma, “Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirlerinin Gelişmesinde Devletin Rolü: Karahisar Örneği”, *Bellekten*, 2001, c. LXV, sy. 242, s. 161-192.
- Acun, Fatma, “A Portrait of the Ottoman Cities”, *The Muslim World*, 2002, c. XCII, sy. 3-4, s. 255-286.

119 Kaynakçada konu hakkındaki bütün tezler bulunmamaktadır. Bunlarla ilgili olarak, künyeleri daha önceki dipnotlarda verilmiş olan Erhan Afyoncu'nun ve Yunus Uğur'un çalışmalarına bakılabilir.

- Acun, Fatma, "Ottoman Administration in the Sancak of Karahisar-ı Şarkî (1485-1569): An Analysis Based on Tahrir Defters", Doktora Tezi, Birmingham: University of Birmingham, 1993.
- Acun, Fatma, "XVI. Yüzyılda Diyarbakır Şehrindeki Ekonomik Faaliyetler", *I. Bütün Yönleriyle Diyarbakır Sempozyumu*, Ankara, 27-28 Ekim 2000, Ankara, 2001, s. 201-218.
- Afyoncu, Erhan, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2003, c. I, sy. 1, s. 267-286.
- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, 1453-1559*, 2. Baskı, Ankara, 1979, c. II.
- Aköz, Alaaddin, "XVI. Asırda Karaman Kazâsı", Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 1992.
- Akyüz, Jülide, "Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara (Şer'îye Sicillerinin Sayısal ve Muhteva Analizi Denemesi)", Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, 2003.
- Arıkan, Zeki, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir, 1988.
- Armağan, Mustafa, "Osmanlı Şehrine Kavramsal Bir Yaklaşım", *Osmanlı: Toplum*, 1999, c. V, s. 536-544.
- Aydın, Dündar, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı: Kuruluş ve Gelişme Devri*, Ankara, 1998.
- Aydın, Suavi, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel ve Süha Ünsal, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2000.
- Aydın, Suavi, Kudret Emiroğlu, Ömer Türkoğlu, Ergi D. Özsoy, *Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara*, Ankara, 2005.
- Bacharach, Jere L., "Administrative Complexes, Palaces, and Citadels: Changes in the Loci of Medieval Muslim Rule", Irene A. Bierman, Rifa'at A. Abou-El-Haj ve Donald Preziosi (ed.), *The Ottoman City and Its Parts*, New York: New Rochelle, 1991, s. 111-128.
- Baer, Gabriel, "The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds", *International Journal of Middle East Studies*, 1970, sy. 1, s. 28-50.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri", *Belgeler*, 1968, c. III, sy. 5-6, 1-479.
- Barkan, Ömer Lütfi ve E. Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1988.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1962-1963, c. XXIII, sy. 1-2, s. 239-296.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, 1953, sy. 10, s. 1-26.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1940, c. II, sy. 1, s. 20-59.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri II", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1941, c. II, sy. 2, s. 214-247.
- Baykara, Tuncer, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?", *Osmanlı: Toplum*, c. V, Ankara, 1999.

- Baykara, Tuncer, *Denizli Tarihi*, İstanbul, 1969.
- Baykara, Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir, 1969.
- Baykara, Tuncer, *Türk Kültürü Araştırmaları*, İzmir, 1997.
- Beldiceanu, Nicoara, *Recherche sur la ville ottomane au XV^e siècle: etude et actes*, Paris: A. Maisonneuve, 1973.
- Beysanoğlu, Şevket, *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi: Başlangıçtan Akkoyunlulara Kadar, Akkoyunlulardan Cumhuriyete Kadar*, 3 cilt, Ankara, 1987-2001.
- Beysanoğlu, Şevket, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, İstanbul, 1963.
- Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri 21-23 Mayıs 2000*, Kastamonu, 2001.
- Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun, 1988.
- Bizbirlık, Alpay, *XVI. Yüzyılın Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliğinde Vakıflar*, Ankara, 2002.
- Bostan, Hanefi, *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara, 2002.
- Braude, Benjamin, "Foundation Myths of the Millet System", B. Lewis ve B. Braude (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, New York ve Londra, 1982, c. II, s. 69-88.
- Braudel, Fernand, *Civilization and Capitalism XVth-XVIIIth Century: The Structures of Everyday Life*, İng. çev. S. Reynolds, 2. Baskı, New York, 1986.
- Bulduk, Üçler, "XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, 1993.
- Canbakal, Hülya, "Ayntab at the End of the Seventeenth Century: A Study of Notables and Urban Politics", Doktora Tezi, Harvard University, 1999.
- Cansever, Turgut, "Osmanlı Şehri", *Osmanlı: Toplum*, Ankara, 1999, c. V, s. 509-527.
- Cansever, Turgut, *İslamda Şehir ve Mimari*, İstanbul, 1997.
- Ceylan, Ebubekir, "Dünya Sistemi Teorisinin Osmanlı Tarihi Çalışmalarına Yansımaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2003, c. I, sy. 1, s. 81-94.
- Çakar, Enver, "998 Numaralı Tapu - Tahrir Defterine Göre 1523 Yılında Aintab ve Birecik Sancakları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ekim 1994, s. 112 -121.
- Çınar, Hüseyin, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000.
- Çınar, Hüseyin ve Osman Gümüşçü, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çubuk Kazası*, Ankara, 2002.
- Çiftçi, Cafer, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Bursa, 2004.
- Çizakça, Murat, "Price History and the Bursa Silk Industry: a Study in Ottoman Industrial Decline", *Journal of Economic History*, 1987, c. XL, sy. 3, s. 533-550.
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan, *XVI. Asırda Bursa*, Bursa: Vilayet Matbaası, 1934.
- Dalsar, Fahri, *Bursa'da İpekçilik*, İstanbul, 1960.
- Demirel, Ömer, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, 1991, c. LIV, sy. 211.
- Demirel, Ömer, "Kuruluşundan Günümüze Çeşitli Yönleriyle Bir Osmanlı Mahallesi: Sivas Küçük Minare Mahallesi", *XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 4-8 Ekim 1999), Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 2002, c. III, Kısım 3, s. 1947-1960.
- Demirel, Ömer, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2000.
- Doğru, Halime, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, İstanbul, 1990.

- Doğru, Halime, *XVI. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
- Doğru, Halime, *XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1991.
- Doğru, Halime, *XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1995.
- Eldem, Edhem, Daniel Goffman ve Bruce Masters, *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul, 2003.
- Emecen, Feridun M., "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, İstanbul, 1991, s. 149-155.
- Emecen, Feridun M., *Unutulmuş Bir Cemaat: Manisa Yahudileri*, İstanbul, 1997.
- Emecen, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1989.
- Erdoğan, Emine, "Ankara'nın Bütün Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi (TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma)" Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Ankara 2004.
- Erdoğan, M. Akif, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, İzmir, 1998.
- Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", Osman Okyar ve Halil İnalçık (ed.), *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, Tebliğler, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1977*, Ankara, 1980, s. 103-109.
- Ergenç, Özer, "XVI. Yüzyıl Ankara'sı: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri", *Tarih İçinde Ankara (Eylül 1981 Seminer Bildirileri)*, Ankara, ODTÜ, 1984, s. 49-59.
- Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehirlerindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 1984, sy. 4, s. 69-78.
- Ergenç, Özer, "Osmanlı Klâsik Dönemindeki 'Eşraf ve A'yan' Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 1982, sy. 3, s. 105-118.
- Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981, c. II, s. 1265-1274.
- Ergenç, Özer, "Osmanlılarda Esnaf ve Devlet İlişkileri", *Tarihte Türk Devletleri*, Ankara, 1987, c. II, s. 627-631.
- Ergenç, Özer, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten*, 1988, c. LII, sy. 203, s. 667-683.
- Ergenç, Özer, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma", Doçentlik Tezi, Ankara, 1979.
- Ergenç, Özer, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mâli Nitelikleri", *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 1986, sy. 10, Harvard University, Washington, s. 87-96.
- Ergenç, Özer, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler", *IX. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, Ankara, 21-25 Eylül 1988, c. III, Ankara, 1989, s. 1415-1424.
- Ergenç, Özer, *Osmanlı Klasik Dönem Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayını, 1995.
- Ergene, Boğaç, *Local Court Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744)*, Leiden: Brill, 2003.

- Faroqhi, Suraiya, "Krizler ve Değişim, 1590-1699", Halil İnalçık ve Donald Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. A. Berktaş, S. Andıç ve S. Alper, İstanbul, 2004 [İngilizce orijinali: Cambridge, 1994], c. II, s. 543-757.
- Faroqhi, Suraiya, *Men of Modest Substance: House owners and House Property in Seventeenth century Ankara and Kayseri*, Cambridge, 1987.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, çev. G. Çağalı-Güven ve Ö. Türesay, İstanbul, 2003.
- Faroqhi, Suraiya, *Towns and Townsmen of Anatolia: Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting*, Cambridge, 1984 [Türkçesi: *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993].
- Genç, Mehmet, "XVII.-XIX. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara, 1987, s. 145-169.
- Gerber, Haim, *Economy and Society in an Ottoman City, Bursa 1600-1700*, Kudüs, 1988.
- Ginzburg, Carlo, *Peynir ve Kurtlar: Bir XVI. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni*, çev. Ayşen Gür, İstanbul: Metis Yay., 1996.
- Giresun Tarihi Sempozyumu, 24-25 Mayıs 1996-Bildiriler*, İstanbul, 1997.
- Goffman, Daniel, *İzmir and the Levantine World, 1550-1650*, Seattle ve Londra, 1990.
- Gögebakan, Gökür, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, Malatya, 2002.
- Gökçe, Turan, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkiye (Denizli) Kazası*, Ankara, 2000.
- Göyünç, Nejat ve W. D. Hütteroth, *Land an der Grenze: Osmanische Verwaltung im heutig-türkisch-syrisch-irakischen Grenzgebiet im XVI. Jahrhundert*, İstanbul, 1997.
- Göyünç, Nejat, "Onaltıncı Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1968, sy. 7, s. 76-80.
- Göyünç, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul, 1969 [2. baskı: Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991].
- Gümüşçü, Osman, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Ankara, 2001.
- Güneş, Ahmet, "XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Gürbüz, Adnan, "Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı", Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.
- Gürbüz, Adnan, *XV.-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme*, İstanbul, 2001.
- Heywood, Colin, "Between Historical Myth and 'Mytho-history': The Limits of Ottoman History", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 1988, sy. 12, s. 315-345.
- Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, İstanbul, 1912-1928.
- İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun, (1-3 Haziran 1988)*, Samsun, 1990.
- İnalçık, Halil, "Bursa XVI. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, 1960, c. XXIV, sy. 93, s. 45-99.
- İnalçık, Halil, "The Re-building of Istanbul by Mehmed the Conqueror", *Cultura Turcica*, 1967, c. IV, sy. 1-2, s. 5-15.
- İslamoğlu-İnan, Huricihan, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, İstanbul, 1991.

- Jennings, Ronald, "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *International Journal of Middle East Studies*, 1976, sy. 7, s. 21-57.
- Jennings, Ronald, *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Shari'a Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*, İstanbul, 1999.
- Kankal, Ahmet, "Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Çankırı Sancağı", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, 1993.
- Kent Araştırmaları Bibliyografyası*, İstanbul: Toplumsal Tarih Vakfı, 2001.
- Kılıç, Orhan, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van, 1997.
- Kılıç, Orhan, *XVI. Yüzyılda Adilceviz ve Ahlat (1534-1605)*, Ankara, 1999.
- Koç, Yunus, *XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağının İskân ve Nüfus Yapısı*, Ankara, 1989.
- Konyalı, İ. Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960.
- Konyalı, İ. Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğlisi Tarihi*, Konya, 1970.
- Konyalı, İ. Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya, 1964.
- Konyalı, İ. Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Tarihi*, İstanbul, 1974.
- Konyalı, İ. Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Şereflikoçhisar Tarihi*, İstanbul, 1971.
- Kuban, Doğan, "Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, 1968, sy. 7, s. 53-74.
- Kurt, Yılmaz, "XVI. Yüzyıl Adana Tarihi", Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, 1992.
- Kütükoğlu, Mübahat, *XV. ve XVI. Asırlarda İzmir Kazası'nın Sosyal ve İktisadi Yapısı*, İzmir, 2000.
- Lowry, Heath W., *Seyyahların Gözüyle Bursa (1326-1923)*, çev. S. Alper, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.
- Lowry, Heath W., *Trabzon'un Türkleşmesi ve İslamlaşması 1461-1583*, İstanbul, 1981.
- Mantran, Robert, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, 2 cilt, çev. M. A. Kılıçbay ve E. Özcan, Ankara, 1986.
- Miroğlu, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1990.
- Miroğlu, İsmet, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul, 1975.
- Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara, 1994.
- Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu (22 Ekim 1999)*, Gaziantep, 2000.
- Öz, Mehmet, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, 1991, sy. 22, s. 429-439.
- Öz, Mehmet, *XV.-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Özdemir, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1998.
- Özdeğer, Hüseyin, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul: Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi Neşriyatı, 1988.
- Özel, Oktay, "Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliği", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Sempozyum Bildirileri, Toplum ve Bilim/Defter Dergileri Ortak Çalışma Grubu*, İstanbul, 1998, s. 147-160.
- Özel, Oktay, "Changes in Settlement Patterns, Population and Society: A Case Study of Amasya (1576-1642)", Doktora Tezi, University of Manchester, 1993.
- Özel, Oktay, "Osmanlı Tarih yazımında 'Klasik Dönem'", *Klasığı Yeniden Düşünmek Sempozyumu*, Bilim ve Sanat Vakfı, Kasım 2004, İstanbul, (baskıda).

- Özel, Oktay, "XVII. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defterleri", *XII. Türk Tarih Kongresi*, Ayırbaşım, Ankara, 2000, s. 735-743.
- Özsoy, Ergi D., K. Emiroğlu, Ö. Türkoğlu ve S. Aydın, *Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara*, Ankara, 2005.
- Öztürk, Mustafa, "1616 Tarihli Halep Avârız-hâne Defteri", *OTAM [Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi]*, 1997, sy. 8, s. 249-293.
- Öztürk, Said, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahli)*, İstanbul: OSAV Yay., 1995.
- Piterberg, Gabriel, *Osmanlı Trajedisi: Tarih-Yazımının Tarihle Oyunu*, çev. Uygur Abacı, İstanbul: Literatür Yay., 2005.
- Preziosi, Donald, "Introduction: Power, Structure and Architectural Function", Irene A. Bierman, Rifa'at A. Abou-El-Haj ve Donald Preziosi (ed.), *The Ottoman City and Its Parts*, New York: New Rochelle, 1991, s. 103-109.
- Reyhan, Cenk, "XIII. Yüzyılda Bir Kuzey-Batı Anadolu Kenti: Bursa Örneği Şehir Toplumunun Sosyal-Ekonomik ve Kültürel Analizi", Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, 2002.
- Sahillioğlu Halil, "XV. Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", *Atatürk Konferansları*, c. VIII. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.
- Sahillioğlu, Halil, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980, Özel Sayı.
- Savaş, Saim, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi: Sivas Ali Baba Zaviyesi*, İstanbul, 1992.
- Sevim, Sezai, "XVI. Yüzyılda Balıkesir Şehri ve Nüfusu Hakkında Bazı Bilgiler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1993, sy. 82, s. 69-81
- Şimşirgil, Ahmet, "Osmanlı Taşra Teşkilâtında Tokat (1455-1574)", Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, 1990.
- Tanyeli, Uğur, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (XI. ve XV. Yüzyıl)*, İstanbul, 1987.
- Taş, Hülya, "XVII. Yüzyılda Ankara", Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2004.
- Taş, Kenan Ziya, "Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Bolu Sancağı", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 1993.
- Taştemir, Mehmet, *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadi Tarihi*, Ankara, 1999.
- Todorov, Nikolai, *The Balkan City, 1400-1900*, Seattle, 1983.
- Todorova, M. N., "Was There a Demographic Crisis in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century?", *Etudes Balkaniques*, 1988, sy. 2, s. 55-63.
- Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon, 6-8 Kasım 1998)*, *Bildiriler*, Trabzon, 1999.
- Turan, Ahmet Nezih, "XVI. Asırda Ruha (Urfa) Sancağı", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Ankara, 1993.
- Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz 1986*, Ankara, 1987.
- Uğur, Yunus, "Mahkeme Kayıtları (Şer'îye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2003, c. I, sy. 1, s. 305-344.
- Uluçay, M. Çağatay, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1955.

- Ülker, Necmi, *The Rise of İzmir, 1688-1740*, Doktora Tezi, University of Michigan, Ann Arbor, 1974.
- Ülker, Necmi, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I - Ticaret Tarihi Araştırmaları*, İzmir 1994.
- Ünal, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1989.
- Ünal, Mehmet Ali, "1056/1646 Tarihli Avâzı Defterine Göre XVII. Yüzyıl Ortalarında Harput", *Belleten*, 1987, c. LI, sy. 199, s. 119-129 [Yeniden Basımı: *Osmanlı Devri Üzerine Makaleler-Araştırmalar*, Isparta, 1999, s. 110-118].
- Weber, Max, *The City*, Don Martindale ve Gertrud Neuwirth (İng. çev. ve ed.), Illinois: The Free Press, 1958 [Türkçesi: *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, çev. Musa Ceylan, İstanbul, 2000].
- Yavuz, Erdal ve Nevzat Uğurel (der.), *Tarih İçinde Ankara, Eylül 1981-Seminer Bidirileri*, Ankara, 1984.
- Yediyıldız, Bahaeddin, "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Hayrat Sistemi", *Osmanlı: Toplum*, 1999, c. V, s. 17-33.
- Yediyıldız, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985.
- Yediyıldız, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara, 2003.
- Yılmaz, Fikret, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair", *Toplum ve Bilim*, 1999-2000, sy. 83, s. 92-110.
- Yılmaz, Fikret, "XVI. Yüzyılda Edremit Kazası", Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, 1995.
- Yi, Eunjeong, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century İstanbul - Fluidity and Leverage*, Leiden ve Boston: Brill, 2004.
- Yüksel, Hasan, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas, 1998.

Anatolian Cities in the Ottoman Classical Age

Mehmet ÖZ

Abstract

A main problematic of the academic research on the nature and characteristics of the Ottoman cities and towns has been the Weberian concept of Islamic- and Ottoman-town. Therefore, some examples in the literature dealing with this issue have underlined that, instead of adopting a Euro-centric approach, researchers should pay attention to the particularities of Ottoman urban centres as well as to the common criteria applicable to towns and cities everywhere. Ottoman historians, in the footsteps of the such founding fathers of Ottoman socio-economic history as Barkan, İnalçık and Akdağ, have made a great deal of contribution to the Ottoman social and economic history in general and Ottoman urban history in particular. They emphasised the signifi-

cance of pious foundations (*evkaf*), guilds and the *mahalle* (urban quarter) unit in the formation and development of Ottoman urban centres. It is observed that while many researchers followed the guidelines of exemplary studies of the founding fathers, applying them to various regions and towns and thus contributing to our understanding of Ottoman urban history, influenced by paradigmatic changes in historical thinking, some researchers have attempted to use new approaches developed by western historians and thinkers in Ottoman studies with a view to integrate Ottoman studies in general world historiography.

Keywords: Ottoman History, Classical Age, Anatolia, Urban History, Socio-economic History.

Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri

Mehmet ÖZ

Özet

Klasik dönem Osmanlı kentlerinin niteliği ve özellikleri hakkındaki akademik çalışmaların temel problemlerinden birisi İslam kentinin ve Osmanlı kentinin niteliğine dair Weberci anlayışın tenkididir. Bu bağlamda, konuya dair literatürün bazı örneklerinde, Osmanlı kentlerinin Avrupa-merkezci bir bakışla değerlendirilmesi yerine, bütün kentler için geçerli olabilecek genel kıstasların yanında kendi özgüllüklerine de dikkat edilmesi gereği vurgulanmıştır. Barkan, Akdağ ve İnalıc gibi Osmanlı sosyoekonomik tarihçiliğinin kurucu babalarının izinde Osmanlı tarihçileri genelde sosyal ve ekonomik tarih, özeldede kentlerin ve kent kurumlarının tarihi hakkında kayda değer bir birikim meydana getirmişlerdir. Osmanlı kentlerinin oluşumunda ve bu kentlerdeki hayatta vakıf kurumu, esnaf teşkilatı ve mahalle birimi gibi etkenlerin önemi belirtilmiştir. Öte yandan, prototip niteliğindeki çalışmaların izinden giderek -tabiri caizse- bir ölçüde belirli bir şablonu değişik kent ve yörelere uyarlayan ama Osmanlı şehir tarihi hakkındaki bilgilerimize önemli katkılar sağlayan araştırmaların yanında, dünyada tarihçilik alanında yaşanan paradigma değişikliklerini kısmen de olsa Osmanlı kentlerine dair çalışmalarına yansıtan araştırmacıların varlığı da gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Klasik Dönem, Anadolu, Kent Tarihi, Sosyoekonomik Tarih.